

PIYA

Pêserokê Zıwan u Kulturê Zaza
Zaza Dili ve Kùltürü Dergisi
Journal of Zaza Language and Culture

Payızopeyên 1990, amor 13

- büyük zaza şairi xasi ve eserine yönelik bir saygısızlığın teşhiri
- zazaca'da numerus / number in zazaish
- hay siyasal düşünce sayfalarından
- 1937-38 dersim zaza ayaklanmasının tarihsel kökenleri. -4-
- zazaistan'da neler oluyor
- zazaların tek ve ebedi dostları

PIYA

Payızopeyên 1990, amor 13

Serredaktor
Ebubekir Pamukcu

Redaksiyon
Alişer Hakısij
Bedran
Xal
Hese
Korca
Muzaffer Durmaz
Soşen Bıra

Adres
Box 265
127 25 Skärholmen
SWEDEN

Telefon
08-710 21 83

Hawaleyê pere rişten / erşawiten
Postgiro
492 79 06-0

Abone
1 amor: İsveç: 20 kr.; Almanya: 5 DM; Fransa: 17 F; İsviçre: 4 F;
İngiltere: 1,5 £; Danimarka: 20 kr. Norveç: 16 kr. Belçika: 120 F.
(Aboneyê 1 ser, 6 amorandê pêseroki sero hesabbeno.)

İlan
Rıpero bitim 1500 kr
Rıpero nime 800 kr
Rıpero 1/4 400 kr

TEYESTEY / İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Mektubê Wendoxan / Okuyucu Mektupları / Letters to the Editor.....	1
Büyük Zaza Şairi Xasi ve Eserine Yönelik Bir Saygısızlığın Teşhiri. <i>Filit Siwanaj</i>	5
Kılâmê Kılmeki. <i>Hasan Dewran</i>	17
Zazaca'da Numerus / Number in Zazaish. <i>Ebubekir Pamukcu</i>	18
Zazaca'nın Standartlaştırılması Üzerine.....	25
Demenu. <i>Garip Şahin</i>	26
Koyê Jele Dumano. <i>Garip Şahin</i>	26
Goza Kakile. <i>Astare</i>	27
Hay Siyasal Düşünce Sayfalarından. <i>Garnik Asatrian. çv. Sako Zulalyan</i>	28
Duzo. <i>ar. Zerweş Serhad</i>	36
Çena Xali. <i>Usxan</i>	36
Caxala. <i>Astare</i>	36
1937-38 Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri. -4- <i>Ebubekir Pamukcu</i>	37
Zazaistan'da Neler Oluyor?.....	58
Mordemê Mı Sayder Beg. <i>Hese</i>	59
No Çı Halo? <i>Zerweş Serhad, Cem</i>	59
Dersim'o, Way Dersim'o. <i>Garip Şahin</i>	60
Zazaların Tek ve Ebedî Dostları. <i>Remê Bir</i>	61
Ko Homkê Hesran'i? <i>Zerweş Serhad</i>	62
Na Keynaya Cordı Yena. <i>Zerweş Serhad</i>	62
Qesebend.....	63

MEKTUBÊ WENDOXAN

OKUYUCU MEKTUPLARI

LETTERS TO THE EDITOR

ERMENİ - ZAZA DOSTLUĞUNA SELAM!

Sayın PIYA Çalışanları,

Çok kısa bir zamandan beridir tanıştığımız ve çok sevdiğimiz PIYA'nın yayın hayatının başarılarla dolu olması ve Zaza halkının tarihlerden bu yana horlanan, görmezlikten gelinen zengin geçmişi ve kültürünü yarınlara ulaştırma, günışığına çıkarma kavgasında inanç, kararlılık ve başarı diler, Ermenistan halkının dostluk, kardeşlik ve dayanışma duygularını iletiriz.

Ermeni - Zaza halklarının birbirleriyle tanışması dileklerimizle, hepinizi selamlarız.

Sarkis
Yerevan / ERMENİSTAN

ONURU AYAKLAR ALTINA ALINAN BİR DİL

Zazaca'dan onuru ayaklar altına alınan bir dil olarak bahsediyorum. Çünkü dilimiz tarih boyunca hiçbir zaman özgürce ne konuşulmuş ne de yazılmıştır. Günümüzde dilimizi Kürtçe'nin bir diyaleti olarak yutturmaya çalışan Kürtler

ise bugüne kadar Zazalar hakkında soğan ve acı biberli fıkraları anlatmakta başka hiçbir şey yapmamışlardır. Ama bunların yanı sıra, Zazaca'nın ayrı bir dil olduğunu söyleyen, bunu bilimsel yollardan kanıtlayan çeşitli uluslardan onlarca, yüzlerce dilbilimcisi ve antropologların, bırakın araştırmalarını, bu insanların isimlerinden dahi habersizdirler.

Şimdi soruyorum kendi kendime: Eğer bir gün Kürdistan kurularsa ve Zazaistan da Kürdistan içinde sayılırsa, o zaman Kürdistan'ı yönetenlerin Zazalara karşı tutumu ne olacaktır? Daha bugünden bütün örgütler Zazalara Kürtçe kurslar düzenliyor, Kürdistan'da yaşayan bütün insanların Kürtçe konuşması gerektiğini söylüyorlar. Bunların hepsini bir tarafa bırakalım, kendilerinden ayrı düşünenleri düşman ilan edenler, yarın yönetimi ellerine aldıkları zaman Zazaca'nın resmi olarak konuşulmasına müsaade ederler mi, bilmiyorum?

Bir Zazaistanlı
Stockholm

AVRUPA'DAKİ ZAZA TERCÜMANLARI

Avrupa'daki Zaza tercümanları üzerine şimdiye kadar kimse bir yazı yazdı mı,

bilmiyorum. Ama şimdi bir Zaza ulusal sorunu doğmuşsa bu konunun üzerinde de ciddiyetle durmak gerekiyor... Ayre ve Piya doğmadan önce de Avrupa'da Zaza tercümanlar vardı. Çünkü İkinci Dünya Savaşı'ndan beri buraya göç eden Zazaların sorunlarını ve mahkemelerdeki tercümanlığını yine bu insanlar yapmaktaydı. Düşünüyorum, madem biz Kürt isek, şimdiye kadar Avrupa mahkemelerinde Zazaların işlerine niye bir Kürt tercüman bakmıyordu da bir Zaza Tercüman bakıyordu. Sebebi açık. Çünkü Zazalarla Kürtler birbirlerini anlamıyorlardı. Çünkü Zazaca ayrı bir dil, Kürtçe ayrı bir dildir. Ama kimi tercümanlar bizim Zaza emekçilerine "Sen Kürt'sün." dedi, kimi "Sen Türk'sün." dedi, resmi makamlara da öyle yazdırdı. Bizimkiler de dediler herhalde bu işin adedi böyledir. Şimdi Piya ile Avrupa'da ciddi bir Zaza sorunu doğmuştur. Zazalar artık ekmeğe sarılır gibi kendi ulusal kimliklerine sarılmaktadırlar. Bunlar ise, yani Zaza tercümanlar, kendi halkına yardımcı olacağına, kendi halkı için mücadele edeceğine, korkularından halen onun bunun uşaklığını yapmaktadırlar. Bu tür olayları yaşayıp görüyoruz. Bunları bir bir kaleme alıp yazmak istiyorum.

Tüm Zaza itlicacılar dursun ve ona göre hareket etsinler. Mahkemede sizlerin söylediği şeylerin aynı şekilde çevrilmediğini anladığınız anda, derhal bu tercümanı kabul etmediğinizi söyleyin. Eğer yabancı dil bilmiyor veya hiç anlamıyorsanız, Zaza Kültür Dernekleri bünyesinden beraberinizde bir dinleyici tercüman götürebilirsiniz.

Diyeceksiniz ki, bu tercümanların hepsi mi kötü? Elbette iyileri de var. Ama Zaza tercümanları genelde politik in-

sanlardır. Hepsinin kendisine göre bir siyasi görüşü ve örgütü vardır. Şimdi Piya ve Zaza mücadelesini veren dernek ve kuruluşlar bu alanda çalışmalarını yürüttükleri için, şu anda Türk solu olsun, Kürt solu olsun, bizleri kabul etmemektedirler. Böyle olunca da Avrupa'nın her yerinde adeta güçbirliği oluşturarak çalışmalarımız engellenmektedir. Örneğin Avrupa mahkemelerine gelen Zaza itlicacılar diyorlar "Biz Zaza'yız!" Oradan tercüman diyor "Zaza diye bir şey yoktur, biz Kürt'üz diyeceksin!" İlticacı, Zaza olduğunu ısrarla söylediği halde, o mahkemeye yine Kürt diye anlatıyor.

Şimdi bir Zaza tercümanın bir Zaza itlicacıya yaptığı haksızlıkları aynen yazıyorum:

- 1- Sıkıyönetim gibi, tüm kağıt ve evraklar önceden imzalatılıyor;
- 2- Hangi dile ifade vermek istediğini sormadan, direkmen Türkçe konuşuyor;
- 3- İlticacı iki defa sıkıyönetim cezaevine düştüğünü söylüyor, fakat tercüman durumu çarpıtarak mahkemeye bildiriyor;
- 4- İlticacı arandığını söylüyor, fakat tercüman aranmadığı şeklinde tercüme diyor;
- 5- Daha önce pasaport almak için müracaat edip etmediği soruluyor. İlticacı 1982'de müracaat ettiğini fakat kovulduğunu söylüyor. Fakat tercüman itlicacının bu cevabını tercüme etmiyor;
- 6- İlticacının ifadesinde geçen SHP'yi CHP diye çeviriyor;
- 7- İlticacının görmüş olduğu işkence ve eziyetlerin hiçbirini yazdırmıyor;
- 8- İlticacı bir konuyu anlatırken 1914'ten 1923'e kadar diyor, fakat tercüman 1914'ten 1919'a keder diye tercüme ediyor;

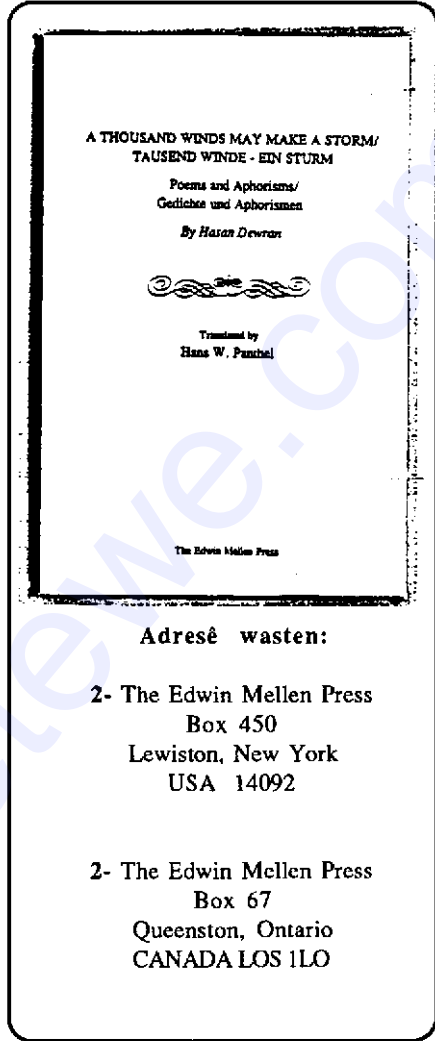
9- İlticacı 1986 ve 1987'de Türkiye'nin herhangi bir yerinden iki sefer kaçmaya çalıştığını ve bunların birinde yakalanıp karakolda kaldığını ve kendisiyle birlikte kaçan arkadaşlardan dört yıldır haber alamadığını söylüyor, fakat tercüman bunların hiçbirini tercüme etmiyor.

10- İlticacı Zaza ulusal sorunu için mücadele ettiğini söylüyor, fakat tercüman bunu es geçiyor.

11- Sonradan, "Söylemek istediğin bir şey var mı?" diye soruluyor. İlticacı önemli gördüğü bazı şeyleri söylemeye çalışıyor ama söylediklerinin hiçbiri yazdırılmıyor.

İşte durum böyle... Ama o Zaza tercümanlar şunu unutmasınlar ki, burada bir parça ekme kiyorlarsa bu insanların sırtından yiyorlar. Ayrıca bu Zaza tercümanlarını doğruluğa ve dürüstlüğe davet ediyoruz. Yoksa ,zamanı gelince ,bu halkın bunun hesabını sizlerden çok acı bir şekilde soracağını hatırlatmak isterim. Çünkü dünyaya baktığımız zaman, düşmandan önce oportünist ve hainlerin cezalandırıldıkları unutulmamalıdır... Ayrıca bu Avrupa mahkemelerine gerçek ZAZA tercümanlarını yetiştirmenin de zamanı gelmiştir, geçiyor bile.

Zazaistanlı bir Zaza
Almanya

PIYA

BICE,

BIWANE,

BIROŞE!..

Büyük Zaza Şairi Xasi ve Eserine Yönelik Bir Saygısızlığın Teşhiri

Filit SİWANIJ

Xasi ve Eseri Hakkında

Ölümünün 40. yıldönümünde rahmetle ve saygıyla andığımız büyük Zaza şairi Emedi Xasi, bundan 127 yıl önce, 1863 yılında, Diyarbekir'in Lice ilçesine bağlı Hezan köyünde dünyaya geldi. 1950 yılında, 87 yaşında iken hayata gözlerini yumdu. Şairimiz Hezan'da, görkemli bir kubbenin altındaki nurlu mezarında, huzur içinde yatıyor.

Xasi, ilk olarak okumayı ve yazmayı babası Mela Hesen Xan'dan öğrendi. Bilâhare, medreselerde öğrenimine devam etti... Mezuniyetinden sonra ise bir süre Lice'de müftülük yaptı. Edebiyata da pek meraklı olan Xasi, bu arada, anadili olan Zazaca'nın yanısıra, Farsça, Arapça ve Türkçe şiirler de yazdı.

19. yüzyılın sonları, Xasi'nin gençlik yıllarıdır. Bu dönem, Avrupa'da olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu içinde de milliyetçilik hareketlerinin tüm şiddetiyle kızıştığı bir dönemdir. İmparatorluğun çeşilli bölgelerinde ve çeşitli nedenlere dayalı olarak başgösteren isyanlar, etnik ayaklanmalar, ayrılıkçı / milliyetçi fikir akımlarının Osmanlı devletinin hemen her yanını sardığı, kasıp kavurduğu, tozu dumana kattığı böylesi bir ortamda; Diyarbekir'in şirin bir beldesinde genç bir Zaza aydını olarak ortaya çıkan Xasi, kalbinin derinliklerinde hissettiği ZAZALIK bilincinin verdiği ilhamla, henüz 35 yaşında iken, anadili olan Zazaca ile değerli eseri "Mew-lıdı Nebi"yi kaleme alır. Yıl 1898'dir. Aynı yıl bitirdiği eserini, Xasi, 1 yıl sonra, 36 yaşında iken, 1899 yılında, Diyarbekir'de Litografya Matbaası'nda bastırır.

Böylece; hem Xasi'nin hem de eserinin adı ve şöhreti, bu tarihten itibaren Zaza halkı arasında dalga dalga yayılmaya ve anılmaya başlar. O gün bugündür, halkımız arasında; doğum, adak, düğün, ölüm üzerine veya hac dönüşü ya da başka bir nedenle Zazaca Mevlid'in okunması gelenek haline gelmiştir. Ayrıca, bugün Zazalar arasında -özellikle köylerde- Kur'an-ı Kerim'i hatmeden / bitiren çocukların oku-

dukları ikinci dinsel kitabın da Xasi'nin Zazaca "Mevlidi Nebi"si olduğunu anımsatmak gayet yerinde olur.

Mevlidi Nebi, "Nebi'nin / Peygamber'in Doğuşu" demektir ki, Peygamberimiz Hazreti Muhammed'in yaşam öyküsünü konu alan manzum bir eserdir. Elimizde bulunan 1899 tarihli orijinal nüshası. 16.5 x 24.5 ebatında olup, 29 sayfadan ibarettir. İlk sayfası, "önsöz" mahiyetindeki "Türkçe" bir açıklamadır. "Bismillahirrehmanirrehim" ile başlayan 21 beyitlik bir giriş bölümünden sonra, sırasıyla gelen 13 bölüm ile toplam 14 bölüme ulaşmaktadır. Beyit sayısı ise 366'dır. 14. bölümden sonra, düzyazı ile Zazaca kısa bir açıklama yer almakta, arkasından, Hz. Muhammed'in hicretinin / göçünün 1316. yıldönümünde yazılan "Mevlid" in, ebced hesabıyla, 1316 tarihinin düşürüldüğü, 5 beyitlik Arapça bir bölüm gelmektedir. Ardından Arapça bir beyit, bunun da ardından Zazaca bir beyit sıralamakta, en sonda ise, Siirtli Fethullâh Hesbi'nin, Xasi'yi ve esrini övücü nitelikte olan 5 beyitlik Arapça bir "takriz"i yer almaktadır.

Eser, çağının geçerli tek alfabesi olan Arap harfleri ile kaleme alınmıştır. Ancak, Arapça'dan farklı bir fonetik özelliğe sahip bulunan Zazaca'nın yazılabilmesi için; Xasi, Arap alfabesinde bulunmayan چ (Ç), گ (G), پ (P), ف (V) gibi harfleri de kullanmıştır. Xasi, eserinin sonunda yer alan Zazaca açıklamada, bu duruma işaret etme gereğini de duymuştur. Bu bakımdan biz, Xasi'nin kullandığı alfabeye, Arap kökenli "Zaza alfabesi" diyoruz.

Xasi'nin, eserinde işlediği Zazaca ise, Xasi'nin kendi yöresinde konuşulan Zazaca'dır. Ki bu şive / ağız, Diyarbekir (özellikle, Lice ve Hani yöresi) ile Bingöl kesiminde konuşulan ve yazıya kolayca uyarlanabilen, güzel, açık ve sâde bir Zazaca'dır.

Yazılı kaynaklarda; -şimdilik- bildiğimiz kadarıyla, Xasi ve eserinden sözeden ilk kişi, kendisi de aslen bir Zaza (Çermik Zazalarından) olan Ziya Gökalp'tır. Gökalp, 1923'te istek üzerine, T.C.'nin ilk Milli Eğitim Bakanı olan Dr. Rıza Nur'a gönderdiği, "Kürt Aşiretleri Hakkında İctimai Tetkikler" isimli raporunda; "Zaza lisanında Hasi Efendi'nin Tevellütname'si basılmıştır." şeklinde bir ifadeye yer vermektedir. Gökalp'ın, "Mevlidi Nebi" için kullandığı "Tevellütname" adı dikkat çekicidir. Gökalp'ın bu çalışmasının aslı, Sinop Kütüphanesinde dir. Xasi ve eserinden bahseden bu inceleme, zaman zaman çeşitli tarihlerde, bazı gazete ve dergilerde de yayımlanmıştır (bk. Sinop gazetesi, Teşrinievvel 1926; Doğu dergisi, Cilt: 2, Sayı: 7, 8, 9,11,12, Zonguldak 1943; Barış Dünyası dergisi, Sayı:13, s.49-52, İstanbul 1963; Ziya Gökalp dergisi, Sayı:1, 2, 3, 4, 5, v.d., Ankara 1975 v.s... Ayrıca, aynı çalışma 1975 yılında, Ankara'da Komal Yayınevi'nce de kitap halinde yayımlandı. Ancak, biz bunu "güvenilir" bulmuyoruz. Zira, eski yazıyı yanlış okumadan kaynaklanmış olsa gerektir ki; pek çok eksiğinin yanısıra, örneğin, Xasi / Hasi'nin adını bile bu çeviride göremiyoruz.)

Xasi ve eseri hakkında söylenebilecek pek çok şey vardır kuşkusuz. Ama asıl konumuz bu olmadığından, şimdilik bu kadıyla yetiniyor, ve bunu okuyucunun; az sonra irdeliyeceğimiz gibi, esas konumuzu teşkil eden, Xasi ve eserine yönelik bir

saygısızlığın teşhiri için, bir "giriş" olarak değerlendirmesini diliyoruz.

Latin Harfli Mevlid

Simdi, "Mevlidi Nebi"nin birkaç yıl önce Latin harflerine çevrilmiş metni üzerindeki incelememize geçebiliriz.

İncelemeye konu olan çeviri, Paris Kürt Enstitüsü tarafından çıkarılan "Hêvî" dergisinin 4. sayısında (Eylül 1985), 75 - 97. sayfaları arasında yayımlanmıştır.

Çevri metninde, her nedense çevirmenin imzası yok. Fakat gerek çeviri, gerekse çevirmenin Xasi ve eseri hakkındaki 39 satırlık bir açıklaması / dipnotu, Sayın Çevirmen'in "kimliği" hakkında yeterli ipuçları veriyor bize.

Paris Kürt Enstitüsü'nün "ZAZALAR" hakkındaki yargısı, çok belirgin bir şekilde bilindiğinden, eserin ne amaçla Latin harflerine çevriltiği yayımlandığı, bu çerçevede daha da anlam kazanmaktadır. Hele hele Kürtler tarafından; "tarihçi, yazar, şair, dilbilimci, çevirmen" payelerine yükseltilen biri, bu çeviri işine memur edilmişse ve çeviri bir "Kürt Enstitüsü"nün yayın organında sergilenip ortaya sürülüşse, iddia büyük demektir.

O halde, sözü daha fazla uzatmaya gerek duymadan, ileri sürülen "iddia"ların doğruluk(!) derecelerine, önce Sayın Çevirmen'in açıklamasından (Hêvî, s. 75, 76) başlamak suretiyle bakalım.

Xasi ve Zazalık Bilinci

Sayın Çevirmen, elinden geldiğince Xasi'yi bir "Kürt milliyetçisi" olarak tanıtmak, lanse etmek istemekte, Xasi'yi "xebata Kurdey" (Kürtlük çalışması), "mesela Kurdey" (Kürtlük meselesi) üzerinde çalışmış gibi, bir imaj vermeye gayret etmektedir.

Xasi hakkında konuşabilecek, yaşamını ve düşünsel yönünü dahi bilebilecek(!), bu konuda kesin bir yargıya varabilecek(!), kadar, bilgiçlik(!) taslayan Sayın Çevirmen, anlaşıyor ki, Xasi' nin bir ölüm tarihini bile bilmeyecek kadar bilgisizdir.

Xasi'nin, "*Kürtçe ve Arapça şiirler yazdığını*" da söyleyen Sayın Çevirmen, "Kürtçe"den örnek veremediği gibi, nedense Xasi' nin Türkçe şiirlerinden hiç mi hiç bahsetmiyor. (Xasi'nin Türkçe şiirlerine bir örnek: Cihat-Kar, "*Xasi'nin Türkçe bir şiiri: Hakikatname*", Piya, Sayı: 10, s. 73 -75, Şubat 1990). Demek oluyor ki; Sayın Çevirmen, Xasi'yi henüz tanıyamamıştır. Sayın Çevirmen, Xasi'nin Sultan Abdülhamid tarafından, Rodos adasına sürgüne gönderildiğini de iddia ediyor, ancak bu konuda kaynak göstermiyor. Sayın Çevirmen elbette kaynak gösteremez. Çünkü, Xasi hakkında bütün bilgileri ve bildikleri, kendisinin ifadesiyle, sadece "*vatuşan gore*" (söylentilere / rivayetlere göre)dir. Konu ile ilgili bir riva-

yeti de biz aktaralım:

"(Denildiğine göre) Xasi'nin Zazaca bir "Mevlidi Nebi" yazdığı, Sultan Abdülhamid'in kulağına gider. Padişah Xasi'yi çağırır ve kitabın içeriği hakkında, Xasi'den detaylı bilgi alır. Abdülhamid bundan çok hoşnut olur. Xasi'ye, herhangi bir dileğinin olup olmadığını sorar. Xasi, 'henüz askerlik yapmadığımı ve mümkünse bundan muaf tutulmasını' ister. Padişah, bu isteği uygun görür. Böylece Xasi askerlikten muaf tutulmuş olur..." (Kendisinden bu rivayeti kaydettiğimiz kişi henüz hayattadır. Ne derece doğru, Allah bilir. Xasi ile ilgili başka şahıslardan da başka başka rivayetler tarafımızdan derlenip kaydedilmiştir. Gerektiği zaman, kaynak kişileri de belirtmek suretiyle yayımlayabiliriz.) Ancak, her "rivayet" in güvenilir olmadığına bilincinde olduğumuzu da belirtmeliyiz.

Bize göre Xasi, bir "Kürt milliyetçisi" değil, olsa olsa bir "Zaza milliyetçisi" olabilir ancak. Bilinçli bir Zaza yurtseveri olduğunu, anadili olan Zazaca ile kaleme aldığı eseriyile kanıtlamış bulunan Xasi, kitabının birinci sayfasındaki açıklamada yer alan "Zaza lisanı" ifadesiyle de bu hususu daha da pekiştirmiş bulunmaktadır.

Xasi'deki bu "Zazalık" bilincine karşılık, aynı dönemde, "Kürtçe" mevlid yazar Kürt molalardaki "Kürtlük" bilincinin ise zayıf olduğunu görüyoruz. Burada gayet çarpıcı bir örnek vermek istiyoruz: Elimizde, 1313 (miladi, 1897) tarihinde yayımlanmış bir "Kürtçe" mevlid kitabı var. Birinci sayfası "Türkçe" bir önsözdür. 17 satırlık bu önsözün son 5 satırında, Padişah Abdülhamid'e övgüler yağdırılmakta, saltanatının daim ve kaim olması için dualar edilmektedir. Ancak, ne önsözde ne de "Mevlidi" in başka bir yerinde "Kürt", "Kurmanç" veya "Kürtçe", "Kürdi" ya da "Kurmanç" gibi herhangi bir sözcüğe rastlanmamaktadır. Bu haliyle, "Kürt" olmayan veya "Kürtçe" bilmeyen bir şahıs, bu kitabın hangi dille yazılmış olduğunu bilemez... Xasi'nin kitabı ise öyle değildir. Çünkü Xasi çok bilinçli, kültürlü ve yurtsver bir Zaza olarak, "Zazalık" şuuruna da sahiptir. Eserini "Zaza lisanı" (Zaza dili) ile telif ettiğini gayet açık olarak belirtmektedir. Son bölümde de Siirtli Fehullah Hesi tarafından yine bu eserin "Zaza dilii" ile kaleme alındığını açıklayan Arapça bir "takriz" vardır. Öte yandan, Xasi'nin eseri de Sultan Abdülhamid döneminde yayımlandığı hâlde, bu kitapta ne "Abdülhamid" adı ne de Abdülhamid'i övücü herhangi bir ifade yoktur. Bundan da anlaşılıyor ki, Xasi asla yağcı, şakşakçı ve uşak değil; dürüst, faziletli, bilinçli bir Zaza şairi ve yurtseverdir.

Şeyh Selim'e Yapılan İftira

Sayın Çevirmen, Zaza halkının önemli şahsiyetlerini, aslı astarı olmayan bir takım uyduruk iddialarla karalama yolunu, kendine âdeta meslek edinmiş görünüyor. Hezanlı Şeyh Selim hakkında da iftirada bulunarak, bakınız neler üretiyor:

"Şeyh Selim, Şeyh Said Harbi (1925) sırasında Türk Hükümetini destekliyordu. Deniyor ki Mustafa Kemal Atatürk, ona bir altın saat hediye etmişti. Ehedé Xasi milliyetçi idi, Şeyh Selim ile arası iyi değildi..." (s.176).

Zaza ileri gelenlerini karalamaya yöneliktir. Bir ker şunu açıkça söyleyelim ki; Şeyh Selim, Şeyh said Zaza ayaklanmasında bilfiil olayın içinde olup, Şeyh said'in safında yer almıştır. Elimizdeki belgelerde bu husus gayet açık ve belirgindir.

1925 Zaza direniş hareketi süresince, Darahini Valiliği görevini yürüten "Faki Hasan Fehmi" adını, sanıyorum çoğumuz biliyoruz. Bilindiği gibi, Darahani (Genc) hükümet konağının 16 Şubat 1925'te Zaza direnişçilerince işgaliyle birlikte, Darahani'nin Modan köyünden olan emekli müftü Hasan Fehmi Efendi (Faki Hasan), bizzat Şeyh Said tarafından Darahini Valiliğine tayin edilmiştir. (Bilâhare, Hasan fehmi, 28 Haziran 1925 tarihinde, Şeyh Said ile birlikte Diyarbekır'de idam olmuştur.) İşte bu Hasan Fehmi Efendi, Hezanlı Şeyh Selim Efendi'yi yakından bilen, tanıyan, onunla görüşen ve direniş boyunca da dayanışma içinde bulunan kişidir. Modanlı Hasan Fehmi, 18 Şubat 1925 tarihinde, "Emir'ül-mücahidin Şeyh Said Efendi namına Hasan Fehmi" imzası ile, "Abdülhamid Ali Efendi" isimli bir Zaza yurtseverine gönderdiği mektupta; "... Hezan Şeyhi Selim Efendi Hazretleri ile görüşmesi" isteğinde bulunmaktadır. Hasan Fehmi, 4 gün sonra da, 22 Şubat 1925 tarihinde, "Çabakçur Cephesi Kumandanı Şeyh İbrahim"e gönderdiği maktupta da; "... Hezan Şeyhi Selim Efendi'nin üç bin kişi ile Lice'de iştirak ettiğini..." yazmaktadır.

Bir başka belgede de, Şeyh Said'in Hezan köyüne gittiği ve köy sakinlerinin Şeyh Said'i karşılayıp ona biat ettikleri ifade edilmektedir.

Sayın Çevirmen'in Hezanlı Şeyh Selim Efendi hakkındaki iddialarının kaynağı ise yine "rivayet"lerdir. Birtakım asılsız, uyduruk söylentilerle, Zaza önderleri ve aydınlarının karalanmak, birbirlerine düşman edilmek, Zaza halkının ve gençliğinin gözünden düşürülmek istedikleri gayet açıktır. Ama güneş balçıkla sıvanamaz! Temelsiz ve "yalan"a dayalı söylentilerle, hiç kimse bir yere varamaz!

"Zarava Dımilkî" Safsatası

Sayın Çevirmen, "*Hezan'da 'Zarava Dımilkî' (Dımili lehçesi)nin konuşulduğunu*" söylüyor.

Hezan (yeni adı: Savat), günümüzde Diyarbekır'ın Lice ilçesine bağlı bir bucak merkezi olup, 17 köyü bünyesinde toplamaktadır. Hezan'da konuşulan dil, "Zarava Dımilkî" değil, "ZAZAKİ" (ZAZACA)dır. Altını çizerek söyleyelim ki; **bu yörede hiçbir Zaza, konuştuğu dile "Dımilkî" demiyor.** Esasen Dımil, Dımili veya Dımilki adı bu yöre (Diyarbekır - Bingöl) Zazalarına tamamen yabancı bir kavramdır. Öyle ki, Dımil, Dımili, veya Dımilki adını şimdye kadar hiç duymamış olan yüzbinlerce Zaza insanı vardır. Bu adın (Dımili) Kürtler tarafından Zazalara verildiği de bilinmektedir. Buna rağmen, anlaşılıyor ki, Sayın Çevirmen de her nedense, Zazalara "**Kürt gözlüğü**" ile bakmaktadır.

(Konu ile yakından ilgili olması bakımından, bir noktaya okuyucunun dikkatini çekmek istiyoruz. Sayın Çevirmen'in bir "Dımili lehçesi" sakızını durmadan

دِيَارِ بُرْزِ وَوَلَايَتِ

جَلِيلَه سَنَه نَائِعِ لِيَجَه وَضَائِعَه مَلْحِ
هَنْزِ قَرِيْبَه لِي مَكْرَمَتَلَو اَحَدِ الْخَائِعِ اَقْنَدِيْنِكِ
زَا اِذَا لِسَانِيْدَه تَأَلِيْفِ اَيْدِيْكَ اِشْرَ مَوْلِيْ
شَرِيْفِ مَعَارِفِ نِظَارَتِ جَلِيْلَه سِنِكِ مَادِه
نَارِ جَلِيْلِي حَرِيْرَاتِ عَلَيْهِ سِيْلَه وَرِيْنِ رَحْمَتِ اَوْزِيْ
وَضَعَه اَوْلَادَه دُرِّيُوْرَ نَسْخَه دِنِ عِيَارَتِ وَوَلَايَتِ
مَذْكُوْرَه لِي طُوْعَرَفِيَا مَطْبَعَه سِنْدِ طَبْعِ
وَنَشْرَايِدِيْلِيْكَ بُوْنَدِنِ بَاشَقَه طَبْعِ
اَيْدِيْ بِيْلُوْرَه مَسْئُوْلِ طُوْعَرَفِ
لَه حَقْدَرِ

"Mewlidi Nebi"nin 1. sayfası. (Yukarıda, 4. satırda, altı çizili kısım, "ZAZA LISANI" dir. / Dergimizin boyutları gereği sayfanın orijinali fotokopiyle küçültülmüştür.)

مولد النبي القريشي
صلوات الله عليه في البكرة
والعشب

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

رَازِقِ عَامَانٍ وَخَاطِبِا كُنَّا
كَبِيرٍ وَمَلِجٍ وَفَخْرِي يَدِي تَوْرِي
لَأَبِي نَبِي حِسَابَانِ حِنْدِ مَا
مَا سَرَا رَبِّ تِرَانِ قِنِينِ
رُورِشِ وَزُرُو سِيَاهِ زِي هَسَانِ
وَاجِبِ يِ شَبِهِ أَخِي حَقِ تَوْرِي
دَسْتِ وَنَيْكِ وَيَا بَاعْضَاءِ بِنَانِ
كِرْ اَزَلْ رَا نَا اَبْدِ مَا ذَكْرَتُو

اَزْ بِسْمِ اللَّهِ اَبْتَدَا كُنَّا
رَبِّ حَمْدٍ وَشُكْرِ لِنَخَاحِ تَوْرِي
حِنْدِ رَا يِ يِ مَا سَوَابِ حَمْدِ مَا
حَمْدٍ وَشُكْرِ تَوْرِي اَوَا قَطِ نَبِي
حَالِ مِسْكِينِ وَفَقِيرِ وَنَا قِصَانِ
هَرِ نَفْسَهُ قَاجِ حَمْدٍ وَشُكْرِ تَوْرِي
مَا نُوْ اَيْنِهِ سُرُو شُكْرِ جِمَانِ
كِي بِنُو جَا رَبِّ حَقِ شُكْرِ تَوْرِي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

"Mewlidi Nebi"nin ikinci sayfası. (Dergimizin boyutları gereği sayfanın orijinali fotokopiyle küçültülmüştür.)

٢٩
يكون
١٣١٦

أَيْضًا لَوْلَيْهِ

مَا مَدَحَ النَّاصِي وَسُورَ الثَّقَلَيْنِ | بَلْ مَدَحَ النَّاصِي عَجَلِ الْمُسْتَبِينِ

أَيْضًا لَوْلَيْهِ

مَا نَقِيَّائِي صَنْكِي بَحْثِ أَهْمِي | كَرِي مَوْلُودِ مُحَمَّدٍ أَحْمَدِي

هَذَا الْقَرِيبُ لِلْعَلَامَةِ السُّعْرَةِ الْعَرَبِيِّ فَخِ اللَّهُ حَسْبِي

إِنِّي رَأَيْتُ الْأَلْمَعِي الْأَجْمَدَ كَمَا	فِي مَدْحِ خَيْرِ الْأَنْبِيَاءِ قَدْ أَوْجَدَهُ
سِفْرًا جَلِيلَ الْقَدْرِ إِذْ حُرُوفُهُ	فِي عَيْنِ حُورِ الْعَيْنِ تَلْفِي الْأَتَمَدَ
بِالزَّازِوِيَّةِ قَدْ غَدَّتْ لُغَاتُهُ	مَنْظُومَةٌ كَالدَّرَنِيمِ الْمَوْلِيدِ
مَعْنَاهُ يَدْرِي أَهْلَهَا مِنْ غَيْرِ تَفْهِمِ	سَبْرِي كَيْ التَّأَلِيفِ فِيهَا أَوْحَدَهُ
مَذْأَعِبِ الْأَذَانِ حَسْبِي أَرِخْ	أَنْقَدِ سِفْرَ الْغَوْصِ أَحْمَدِي

١٥٥ ١٥٤ ٧٦٦ ٥٢

يكون
١٣١٦

"Mevidi Nebi"nin 29. ve son sayfası. (Aşağıdan, 3. beyitte, altı çizili kısım "ZAZA"dır. / Dergimizin boyutları gereği sayfanın orijinali fotokopiyle küçültülmüştür.)

ten yabancı bilim adamları çoktan vermişlerdir. Bu bakımdan üzerinde durmuyoruz.

Yalnız burada, yeri gelmiş iken; daha çok "Kürtler" hakkındaki incelemeleri ile tanıdığımız, ve hemen herkesin, görüşlerini olgunlukla karşıladıkları, tanınmış, çok önemli bir bilim adamının konuya dair düşüncelerini aktarmakta yarar görüyoruz. Bu bilim adamı, kısa adı ile "Minorski", tam adı ile "Viladimir Fedoroviç Minorski" (1877 - 1966)'dir.

Minorski, herkesçe bilinen İslâm Ansiklopedisi'ndeki "Kürtler" maddesinde, gayet açık bir biçimde Zazaları; "*Kürt kavmine mensup olmayan İrani bir unsur*", "*gerçek Kürt olamayan*" şeklinde tanımlamakta, dil hakkında da; "*Zazalar, Kürtçe'den büyük ölçüde farklı konuşmaktadırlar*" demektedir (bk. İslam Ans. Türkçe baskı, Cilt:6, s.1091, 1110, 1111, 1112).

Minorski; daha sonra, yine aynı ansiklopedi için kaleme aldığı "**Şehrizûr**" maddesinde de, görüşlerinde ısrar etmekte, Zaza dili ile ilgili olarak; "*bugün artık bir Kürd şivesi sayılmayan Zazaca...*" ifadesine yer vermektedir. (Bk. İslâm Ans. Türkçe baskı, Cilt:11, s.397).

"Mevlidê Kırdî" Meselesi

Sayın Çevirmen, gerek söz konusu açıklamasında ve gerekse orijinal metni Latin harflerine çevirirken, "**Mewlidê Kırdî**" şeklinde bir ifade kullanmakta, bu ifadenin Xasi'ye ait olduğunu(!) başka yazılarında da ısrarla vurgulamakta bir sakınca görmemektedir.

Sayın Çevirmen'in, Xasi'nin ve dolayısıyla Xasi'nin kişiliğinde tüm Zazaların "**Kürtlüğünü İspatlamak**"(!) gibi güllünç ve boş savlara kürek çekerek, var olduğunu iddia ettiği bu "**Mewlidê Kırdî**"(!) ibaresine mal bulmuş mağribi gibi dört elle sarılmış bulunduğu hususu, sanıyoruz pek çok kişinin de bilgisi dahilindedir.

Xasi'nin eserinde var olduğu iddia edilen bu ibarenin, eserin sonunda yer alan Zazaca kısa bir düzyazı açıklamada geçtiği de Sayın Çevirmen tarafından ileri sürülmektedir.

Peki, işin aslı nedir?

İşte şimdi sıkı durun. Zira çok ilginç ve dehşetli, hatta hatta zevkli ve de eğlendirici bir tablo ile karşılaşacağız. Çünkü burada konu ile ilgili iki ayrı görüşü mukayese edeceğiz. Her iki görüş de Sayın Çevirmen'e ait.

Şimdi, Sayın Çevirmen'in "çeviri"lerine dikkatlice bakalım.

Birinci görüş:

"Temam vıraştisê Mewlidi kerd bî yardumê Xalığı... / Mevlid'in hazırlanması tam-

amlandı. Yaratıcı (Tanrı) yardımıyla..." (bk. "Zaza (Dımlı) Lehçesinde Yazan Bir Şair: Melay Xasî", Devrimci Demokrat Gençlik, Sayı:2, s.15, İstanbul, Mart 1978).

Ve işte, adı geçen yazının ilgili kısmının fotokopisi:

Oala pey:

**Temam viraştisê Mewlidi kerd bı yardımê Xalığı... bı dest
Ehmedê Xasî Hezan'dı, henzar û hiri sey, û şıyyis serri de tarixi.
Erebi bızan.**

Son söz:

**Mevlid'in hazırlanması tamamlandı. Yaratıcı (Tanrı) yardımıyla...
Ehmede Xasî'nin eliyle Hezan'da, Arabi tarihiyle 1316'da bilesin.**

Görüldüğü gibi burada, "Mevlidê Kırdî" (Kürtçe Mevlid) diye bir ibare yer almıyor.

Bu yazıda, her nedense Sayın Çevirmen'in imzası yok. Fakat yazı ona ait. Bu kesindir. Çünkü Sayın Çevirmen; 1985'te, "Hêvî" dergisinin 3. sayısında yayımlanan bir yazısında ("Bibliyografya Dımlı / Zaza"), az önce sözü edilen makaleyi zikrederek sahipleniyor. 1987 yılında da İsveç'te bir Kürt yayınevini 11. yayını olarak çıkan "Ferhengê Dımlıkî - Tırkî" kitabının 15. sayfasında, yine yukarıdaki yazının kendisine ait olduğunu açıkça belirtiyor. Böylece, bunda artık herhangi bir kuşku kalmamış oluyor.

İkinci görüş:

"Temam bi viraştisê Mewlidê Kırdî bi yardımê Xalığı..." (Kürtçe Mevlid'in hazırlanması tamamlandı. Yaratıcı yardımıyla.../Türkçe tercümesi bize ait. F.S.). (Hêvî, Sayı:4, s.96, Paris, Eylül 1985).

Daha önce de değindiğimiz gibi, Mevlid'i Arap harflerinden Latin herflerine çevirip Hêvî'de yayımlatan Sayın Çevirmen, buna da imzasını nedense atmamış!

Şimdi, özellikle Sayın Çevirmen'in imzasını taşıyan ve başka bir kaynakta çıkan bir yazısından da şu cümleyi vermek istiyoruz:

"Dımlı lehçesinde ilk edebi ürün olan Mevlid'i yazan Mela Ehmedê Xasî, eserinin sonunda kısa bir açıklama yaparken eserine 'Mewlidê Kırdî' (Kürtçe Mevlit) diyor..." ("Dımlı - Kürtçe Tartışması", İkbine Doğru, sayı:45,s.4, İstanbul, 1 -7 Kasım 1987).

Sayın Çevirmen'in her iki görüşü de meydanda. Ortada bir çelişkinin olduğu açık!

Şimdi biz işin aslına gelelim. Evvela, orijinal metine bakalım:

تام ب قراشنتے مولد کورد بیاردی خالقی

Latin harfleri ile doğru transkripsiyonu şu şekildedir:

"*Temam bı vıraştışı Mewlid'i. Kerdi bı yardımı Xalıqi..*"

Türkçesi:

"*Mewlid'in yazılışı / yapılışı tamamlandı. Halık (Yaratıcı, Tanrı) yardım etti..*"

İşin ash, işte bu!

Görüldüğü üzere, durum, Sayın Çevirmen'in iddia ettiği gibi değil. Yani, "Mewlidê Kırdî" (Kürtçe Mevlit) diye bir ifade yok!

Bir husus daha var. Eğer gerçekten sözkonusu sözcük, "Kürtçe" anlamına geldiği idia edilen "Kırdî" olmuş olsaydı, bunun "Kırdkî" şeklinde yazılması gerekmez miydi? Zazaca'da "dil" isimlerinin sonunda hep "-ki" takısının bulunduğu ('Erebkî, Farıskî, Tırkkî, Almankî, gibi) bir gerçek değil midir? Öyle ise, Zazaca'yı gayet mükemmel bir şekilde bildiği ve işlediği anlaşılan Xasi, neden "K ı r d k î" ifadesini kullanmadı? Şayet, sözü edilen sözcük, gerçekten "Kırdî" (Kürdi / Kürtçe) ise, Xasi neden kitabının başında buna yer vermedi, ve neden özellikle ZAZA LİSANI deyimini kullandı? Hem sonra, Siirtli Fetihullah Hesbi de, "takriz'inde, neden "Kürdi" değil de, "Z A Z A" sözcüğünü kullandı?

Demek ki, öyle bir durum ve maksat sözkonusu değil!

-Devam edecek-

**Pêro brayê pêyê,
alevî u sunnîyan;
wa bıcewiyo
piyabestina
Zazayan!**

Kılamê Kılmeki

Hasan DEWRAN

Welato ke teyna
zu millet tedero,
ji nono bêsolo.

*(Tek bir ulusun yaşadığı ülke,
tuzsuz ekmeğe benzer.)*

***

Kam ke binê deşdero,
Baro giran poşdero.

***

Kam ke nefis u
vijdanê ho keno geves,
Roze yena, beno nêwes.

***

Xojive Zazauvo ke,
Herê ho zofiye.

***

Kam ke hora bi hast,
hometa hora ki beno hast,
u waxt kar u gurê ho
beno rast.

***

Ez radine ke,
tu reqşê royê hode
tadine.

***

Soder koura feteliun,
Eke sewe biye tariye,
Dızda onciun, son Pulemuriye,
Oza serê hinide mı serê vındena
Sosma mına bariye.

***

Zonê ma biyo, nêbiyo
ji domonê sowi berverno,
kcs nêbeno wertê kitavude
nêteqeno.

***

Vane: "Taê her ame na dina, heri
[sone."
Raşti, taê ki heri ame, golgi sone.

***

Bılılra perskerdo:
"Tu kami ji zonra zof haskena?"
Bılıl vato: "En jêde zonê hora,
ura dima Zazaki'ra."

Zazaca'da Numerus

Number in Zazaish

Ebubekir PAMUKCU

Kürtçe'de "hejmar", Türkçe'de "sayı" ve Zazaca'da "amor" diye adlandırılan bu kavram, genel dilbilgisinde, sayısal yönden adların durumlarını belirtmek için kullanılır. Çeşitli dillerde çeşitli şekillerde adlandırılırsa da kavramın anlamı hep aynıdır; nicel durumlarına göre adların dilbilgisel ifadesi...

This term which is "hejmar" in Kurdish, "sayı" in Turkish and "amor" in Zazaish, is used to indicate the numeric state of the nouns in general grammar. Despite different forms of expression in various languages, this term conveys the same meaning in all the grammatical indication of nouns in quantities.

Numerusun, genel dilbilgisinde kabul edilen üç formu vardır:

There are three acceptable forms of number in general grammar:

- 1- Tekil / Singularity
- 2- İkil / Duality
- 3- Çoğul / Plurality

Tekil form, adların tek olma yani bir adet olma durumlarını; ikil form, adların iki adet olma durumlarını; ve çoğul form da adların ikiden fazla olma durumlarını ifade eder. Genel sınıflandırma ve bu sınıflandırma doğrultusunda formların açıklanması böyle olamkla birlikte, numerus, tek tek dillere indirgeniğinde, gerek bu sınıflandırma, gerekse formların açıklanması bir takım değişiklikler gösterebilmektedir. Zaten aslında yukarıdaki sınıflama kapasamına giren dillerin sayısı da oldukça azdır; bilebildiğimiz kadarıyla Eski Yunanca ve Rusça... Belki birkaç dil daha eklemek olası... Ama Zazaca'nın da içinde bulunduğu dünya dillerinin büyük bir bölümünde numerusun sadece iki formundan sözedilebilmektedir:

Singular form indicates only one count of nouns; dual form indicates two and the plural form more than two things together. Although the definition of the forms is such in the general classification, the definition and the classification of the forms may show changes in the individual consideration of the languages. In fact, the number of the languages to be included in the above classification is rather small - Ancient Greek and Russian as far as we know. Perhaps there are a few more languages to be included. However, in most languages of the world including Zazaish there are only two valid numeric forms:

1- Tekil / Singularity

2- Çoğul / Plurality

Adlar, bir adet olma durumlarıyla "tekil", birden fazla olma durumlarıyla da çoğul olarak ifade edilirler.

Nouns are singular when they count one and plural when they count two or more.

Çoğullanış şekillerine göre adlar / Nouns in the forms making plural:

Zazaca'da tekil bir ad çoğul duruma geçerken, bütün dillerde olduğu gibi doğal olarak bir takım değişikliklere uğrar. Ancak bu değişiklik hiçbir zaman sözcüğün bütünüyle ilgili değildir. Sözcük, asıl yapısını koruyarak, sadece çoğul eki almak ya da sözcük sonunda meydana gelen küçük bir ses değişimi yoluyla çoğullandır.

Naturally, a singular noun has some changes when it is made plural. In Zazaish, these changes are never with the word itself. The word, reserving its basic structure, is pluralized either by adding a suffix to the root or by having a phonemic change at the end.

Fakat şu var ki, burada söyleyeceklerimiz Zazaca'nın bütün ağızları için geçerli olmaktan uzaktır. Çünkü daha önce de defalarca belirttiğimiz gibi, yüzyıllarca bir yazı dilinden yoksun olarak kendi doğal yapısı içinde gelişen ve değişikliklere uğrayan dilimizde bugün değişik ağızlar, ve bu ağızlar arasında da günümüzde gramatiksel bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle, bence bu aşamada herhangi bir ağızdaki gramatiksel bir belirlemeyi, dilin tüm ağızlarına özgüymüş gibi göstermek, Zazaca'yla ilgili dil çalışmalarını kolaylaştıracağına güçleştirir. Zazaca'nın gramerinin ortaya çıkarılması çalışmalarında izlenecek en iyi yol, gramer çalışmalarını bu aşamada ağızlar düzeyinde yapmak ve ileri bir aşamada da

ağızların artık aydınlanmış dilbilgisel yapısından yola çıkarak dilin genel gramerine ulaşmaktır... Bu düşünceden hareketle, biz bu yazımızı, Çermik ağzı üzerinde temellendirdik. Ama özellikle belirtelim ki, bu seçimimiz, dilimizin ağızları arasında Çermik ağzına ayrı bir önem verdiğimiz şeklinde yorumlanmamalı; ama bu satırların yazarı, Çermik ağzını diğer ağızlardan daha iyi bilmekte ve bu nedenle de Zazaca'nın dilbilgisi çalışmalarında kişi olarak Çermik ağzının dilbilgisel yapısını ortaya çıkarmayı üstlenmeyi ilkesel bir gereklilik olarak görmektedir. Ve istenen odur ki, diğer ağızlara vakıf arkadaşlar da kendi ağızları üzerinde bu türden çalışmalar yapsınlar ve çalışmalarını Piya'da yayımlatsınlar. Böylece dilbilimcilere paha biçilmez malzemeler sunmuş olacağız ki, bu hizmet de dilimizin bir an önce standartlaşması yolunda halkımıza en büyük katkı olacak.

Nevertheless, what we are going to put forward here is not to be rendered to all Zazaish dialects. Because, as we have stated several times, lacking a written form, our language has had changes about its natural form over centuries. That is why there are different dialects in our language and considerable grammatical differences between them. For this reason, I think rendering a fixed grammatical form of a particular dialect to all other dialects of the language will not facilitate the linguistic studies on Zazaish at this level but make them rather difficult. The best method to apply at this point to form the Zazaish grammar is to carry on the studies on the dialect basis first and, in the final approach, to reach the general grammar of the language through the illuminated grammatical forms of the dialects. Therefore we have chosen the Çermik dialect as the basis of our work in this respect. This is not to say that we are giving a particular importance or priority to this dialect among all others. The idea is that the writer of these lines himself is a good user of it and thus finds it necessary to start the Zazaish linguistic studies from this dialect as a principle. It is required that all other friends who are familiar to other dialects make similar studies on their works published in Piya. Thus, we shall have the opportunity of offering a range of valuable materials to the linguists and this service, in turn, will add more to our people in the standardization of the language.

Çoğullanırken, aldıkları ek ya da uğradıkları ses değişikliklerinde göre adları bir takım gruplara ayırmak olası. Şöyle ki:

It is possible to group the nouns according to the phonemic changes they have or the suffixes they take when they are pluralised:

I. Grup: Sonu *i* harfi ile biten adlar... Bu adlar çoğul duruma geçerken herhangi bir eke gereksinme duymazlar.

Nouns ending in -i... These nouns do not need any suffixes when they become plural.

Ör. zu ceni (bir kadın / one woman)   hirê ceni (üç kadın / three women)
zu zıncı (bir burun / one nose)   hirê zıncı (üç burun / three noses)
zu marması (bir yılanbalığı / one eel)   hirê marması (üç yılanbalığı / three eels)

II. Grup: Sonu *ı* harfi ile biten adlar... Bu adlar çoğul duruma geçerken küçük bir ses değişikliğine uğrarlar. Sonlarındaki *ı* harfi incelererek *i* olur.

Nouns ending in -ı... These nouns have a slight change in the final sound when they are made plural; -ı sound turns into -i.

Ör. zew gezi (bir süpürge / one broom)   hirê gezi (üç süpürge / three brooms)
zew rı (bir yüz / one face)   hirê ri (üç yüz / three faces)
zew darı (bir ilaç / one medicine)   hirê darı (üç ilaç / three medicines)

III. Grup: Ünsüz bir harfle biten bütün adlar... Bu adlar, sonlarına *-i* çoğul eki alarak çoğul duruma geçerler.

All nouns ending in a consonant... These nouns take the suffix -i to become plural.

Ör. zu kerg (bir tavuk / one hen)   hirê kergi (üç tavuk / three hens)
zew merdım (bir adam / one man)   hirê merdımi (üç adam / three men)
zew dik (bir horoz / one rooster)   hirê diki (üç horoz / three roosters)

IV. Grup: Sonu *e* harfiyle biten adlar... Bu adlar, çoğul duruma geçmek için *-y* çoğul eki alırlar.

Nouns ending in -e... These nouns take the plural suffix -y.

Ör. zew kere (bir dağ / one mountain)   hirê kerey (üç dağ / three mountains)
zew mele (bir çekirge / one grasshopper)   hirê meley (üç çekirge / three grasshoppers)
zew mere (bir fare / one mouse)   hirê merey (üç fare / three mice)

V. Grup: Sonu *a* harfi ile biten adlar... Bu adlar iki şekilde çoğul duruma geçerler:

Nouns ending in -a... These nouns are made plural in two ways:

a) Ad, sonuna -y eki ulanarak çoğul duruma getirilir. Bu arada adın sonundaki a harfi hiçbir değişikliğe uğramaz.

a) *By adding a -y suffix. In this case there is no change about the final -a.*

Ör.zew ga (bir öküz / one ox)   hirê gay (üç öküz / three oxen)
zew zama (bir damat / one groom)   hirê zamay (üç damat / three grooms)
zu la (bir çay / one river)   hirê lay (üç çay / three rivers)

b) -y çoğul eki ada ulanırken, adın sonundaki a harfi e 'ye dönüşür.

b) *The final -a sound turns into -e when the plural suffix -y is added.*

Ör.zu keyna (bir kız / one girl)   hirê keyney (üç kız / three girls)
zu manga (bir inek / one cow)   hirê mangey (üç inek / three cows)
zu gıla (bir saç örgüsü / one horse-tail) hirê gıley (üç saç örgüsü / three horse-tails)

Bunlar, adların çoğullanış biçimleri konusunda sıralanabilecek genel saptamalardır. Ancak, yüklemi geçişli eylem olan geçmiş zaman kipli tümcelerin öznesi olmaları durumunda adlar çok özel bir şekilde çoğullanmaktadırlar. Bu durumda adlar çoğullanırken -an çoğul eki alırlar. Ancak adın bu durumlarda çoğullanması da bir takım kurallar çerçevesinde olmaktadır. Şöyle ki:

These are the general forms to be listed under plurality. However when these nouns are the subjects of the transitive verbs in the past tense, they have a special form of plurality. In this case; nouns take the -an plural suffix but again plurality is obtained within some certain rules as indicated below:

1- Sonu ünlü bir harfla biten adlarda ad ile çoğul eki ek arasına y kaynaştırma harfi gelir.

1- Nouns ending in a vowel (except in the case of -e) take a uniting -y sound before they take plural suffix.

Ör.

Tekil: Çoğul: Özne çoğul, eylem geçişli, kip geçmiş zaman:

Singular: Plural   Plural subject, transitive verb, past tense

zu ceni   hirê ceni   Hirê cenıyan nan werd.

(Üç kadın ekmek yedi. / *Three women ate food.*)

zew ga   hirê gay   Hirê gayan vas werd.

(Üç öküz ot yedi. / *Three oxen ate grass.*)

Bundan farklı olarak, sonu *e* harfiyle biten adlar, *-an* çoğul ekini alırlarken *e* harfi düşer.

However, in the case of -e, the final -e is dropped when nouns take the plural suffix.

Ör.

Tekil: Çoğul: Özne çoğul, eylem geçişli, kip geçmiş zaman:

Singular: Plural :   Plural subject, transitive verb, past tense:

zew mere   hirê merey   Meran dêş kerd qül.

(Fareler duvarı deldi. / *The mice made a hole through the wall.*)

zew mele   hirê meley   Melan mêş werd.

(Çekirgeler sinek yedi. / *The grass hoopers ate flies.*)

2- Sonu ünsüz bir harfle biten adlar doğrudan *-an* çoğul eki alırlar.

2- *Nouns ending in a consonant take the plural suffix -an directly.*

Ör.

Tekil: Çoğul: Özne çoğul, eylem geçişli, kip geçmiş zaman:

Singular: Plural: Plural subject, transitive verb, past tense:

zew merdım   hirê merdımi   Hirê merdıman cıt kerd.

(Üç adam çift sürdü. / *Three men ploughed the field.*)

zu kerg   hirê kergi   Hirê kergan qüt werd.

(Üç tavuk yem yedi. / *Three hens ate grains.*)

Numerusun Tümceye Etkisi

The effect of the number on the sentence:

Numerusun tümceye etkisi, tümceden tümceye farklılıklar gösterir. Kimi dillerde bu etki sadece adın kendisinde meydana gelen küçük bir değişiklik -adın ses değişikliğine uğraması ya da çoğul eki alması gibi- ile sınırlıyken, kimi dillerde ise tümcenin bütününe yansır.

The effect of the number changes from sentence to sentence. In some languages it brings about a change in the noun -such as having a phonemic change or taking a plural suffix- while in some others there are changes that effect the whole sentence.

Zazaca'nın, numerustan en çok etkilenen diller arasında olduğu rahatlıkla söylenebilir. Dilimizde özne olan adlar, ilgili buldukları tümcenin kipine, ve bir eylem olarak çeşidine göre bir takım değişikliklere uğrarlar. Benzeri durumlara başka dillerde de rastlanmakla birlikte, denebilir ki, bu durum hiçbir dilde Zazaca kadar yaygın ve belirgin değildir. Ancak Zazaca'yla ilgili çalışmaların bu aşamada istenen düzeyde olmayışı nedeniyle burada bu etkilerin tümü üzerinde sözetmek şimdilik zor. Bu arada bir takım yanlışlıklar yapma olasılığı da var. Bu bakımdan, bu yazıda sadece bu etkilerin iki tanesine kısaca değineceğim:

It can easily be said that Zazaish is one of the languages which is effected a great deal in plurality. Subjects have changes according to the kind and the tense of the verb in a sentence. Although there are similar cases in some other languages, it is not so explicit and widely used as it is in Zazaish. However, it is not easy to mention all the effects in Zazaish here because linguistic studies in this respect are not at the expected level yet. It is also possible that we make some mistakes, so I shall only mention two of these effects in this study:

1- Tümcenin yüklemi, adın çoğul formundan etkilenir.

1- The predicate of the sentence is effected by the plural noun.

Ör.Mı zu besila werd. (Ben bir kavun yedim. / I ate a melon.)

(Nesne ve yüklem tekildirler. / The object and the predicate are singular.)

Mı hirê besiley werdî. (Ben üç kavun yedim. / I ate three melons.)

(Nesne ve yüklem çoğuldurlar. / The object and the predicate are plural.)

Zu keyna amê. (Bir kız geldi. / A girl came.)

(Özne ve yüklem çoğuldurlar. / *The subject and the predicate are plural.*)

2- Sıfat tamlamalarında "tamlayan", "tamlanan"ın tekil ya da çoğul oluşuna göre biçim değişikliğine uğrar.

2- *When adjectives modify nouns, the adjectives also have changes in forms according to whether nouns are singular or plural.*

Ör.keynaya xasek (güzel kız / *beautiful girl*)

(Tamlanan "keyna"dır ve tekildir. "Xasek" tamlayanı da tamlananın durumuna uygun olarak tekildir. / *Both the noun and the adjective are singular.*)

keyneyê xaseki (güzel kızlar / *beautiful girls*)

("keyney" tamlananı çoğul olduğu için "xaseki" tamlayanı da çoğuldur. / *Both the noun and the adjective are plural.*.)

Not: Yazıdaki İngilizce çeviriler ROŞNA FERADİ'ye aittir. Değerli yardımları için kendisine teşekkür ederim. E.P.

Zazaca'nın standartlaştırılması üzerine

İstanbul'dan gelen bir dost mektubundan:

... Bir başka önemli bir konu da, bence dilin standartlaşması konusunda yapılacak çalışmalara ağırlık vermektir. Bu konu, oluşturulacak bilim kuruluna bağlı olarak çalışan komiteler bu işi yapabilir. Standart dil ancak bütünlüğe, birliğe giden yolu açabilir.

Örneğin, dilde -j- sesi gerçekte var, ancak bazı diyaleklerde bu yerini -z-'ye bırakmış. Tıpkı gerçekte varolan -ş- sesinin bazı diyaleklerde salt -s- okunması gibi. İşin doğrusu, çalışmalar temel olarak standart dili almalıdır. Diyalekter, çalışması yapılacak olan dile ancak kaynak oluşturmalıdır.

Ömek: "Zimbêlê ey ji estê." (Onun da bıyıkları var.) derken, bu dilin standardıdır. Gerçekte -z- sesi salt "zimbêl"de vardır. "ji"deki -j- sesi de diyalekterlere indirgenerek yazın diline -z- şeklinde sokulmamalıdır. Bu üstelik dildeki ses çokluğu ve güzelliğini sağlamak bakımından da önemlidir. Gene "Ey zamayê xo ji berd." (O kendi damadını da götürdü.)deki özgünlüğü, akıcılığı ve güzelliği bile bile yıkmamak gerek. Standart dil ve standart kaymalar (diyalekter) bütün dillerin sorunudur. Önemli olan, her diyalekti, herkesi kucaklayacak bir temel dilin varlığıdır....

DEMENU

Vatox:

Garip ŞAHİN

Qesetra qaydkerdox:

BRA

Pize maude kisti domenê seyî
Adır nayî pa vêsneyî hêgayî dewî
Çeye Dersimu bi kulikê kou
Biya xo viri waya mı, xo vira meke
Biya xo viri bira, xo vira meke
Biya xo viri heval, xo viri meke

Demenu vejıyayî kou çekura
Çenik u doman u çenekura
Haydere apo, xalo, way, bira
Hayderê şime lewê Demenu
Demenu, way Demenu, Demenu
Hayderê şime lewê Demenu
Aşıra camêrdana cêrena
Ez bijeri qıdayê Demenu

Demenu vanê, teslim nêbenime
Ma serba welatê xo mirenime
Mirenime ma, hardê xo nêdanime
Hayderê şime lewê Demenu
Demenu, way Demenu, Demenu
Hayderê şime lewê Demenu
Aşıra camêrdana cêrena
Ez bijeri qıdaye Demenu

Garip Şahin, bime ju way, bira
'Otuz sekiz' nêkeme xo vira

Yivise Sey Kali Hemê Cıvê Kêji
Hayderê şime lewê Demenu
Demenu, way Demenu, Demenu
Hayderê şime lewê demenu
Aşıra camêrdana cêrena
Ez bijeri qedayê Demenu

Dersim'o, way Dersim'o, Dersim'o
Dersim'o, way Dersim'o, Dersim'o
Welatê mı Dersim'o, Dersim'o
Mezela mı bıkinê Dersim'de
Dersim hardo şirino, şirino.

Koyê Jele Dumano

Vatox:

Garip ŞAHİN

Qesetra qaydkerdox:

BRA

Koyê Jele dumano
Lê lê way, lê wayê
Welat vêşan, vırano
Ez qeda bijeri
Welat vêşan, vırano
Ez torê bımrî

Beso indi, raurze
Lê lê way , lê wayê
Halê ma niya yemano
Ez torê bımırı

Bıra, haval, wayê, ni dewu
Axaura biceme hêgau
Bıra haval, wayê, ni suku
Patronura biceme fabriqu

Ceni, camêrd, way, bıra
Lê lê way, lê wayê
Bımay, vesnay, adırıra
Derdê ma girano.

Dırveta 'Otuz sekiz'
Lê lê way, lê wayê
Ma nêkenime xo vıra
Ez torê bımırı

Bıra, haval, wayê, ni dewu
Axaura biceme hêgau
Bıra, haval, wayê ni suku
Patronura biceme fabriqu

Serdar İbo veng dano
Lê lê way, lê wayê
Are meli ceng dano
Ez qeda bıjeri

Axri, Zilan, Qoçgiri
Lê lê way, lê wayê
Berkeme na kergano
Ez qeda bıjeri.

Goza kakile

ASTARE

Wuşe demlık guret, şi
ke çemra axwe bicero biyaro

Saate vêrdera
ne Wuşe ame ne ki axwe

Peydona çeberde veciya
"Nêro tu kotde menda?"

Wuşe:
"Qe pers meke bıra, bıra
Gozi hin hin gurete
gilê gozu biye dı qati."

"Ma, tu nêşkiya tayine piya biyare?"

Wuşe dest eştı pistine xo
Çor lapi gozi veti
"Bıce, keşrê mevaze!"

Gozi biyê kakıl. Bêpurınê.
Qılancıki sere gozude yenê sonê
Qarxaa sae pêroz yena turena,
Goza ke raade vindkena
gıneha hegaye kartolura

Serrena ke hêrge tu şiya
Uzade zu goza binc biya.

Hay Siyasal Düşünce Sayfalarından

Garnik ASATRIAN

Hayca'dan çeviren:
Sako ZULALYAN

Biz, Zazaistan'da yüzyıllarca Ermenilerle içiçe yaşadık. Bizden daha erken tarihlerde yerleşik yaşama geçmiş olmaları, zamanla Ermeni nüfusun kentlerde yoğunlaşması olgusunu, bu olgu da kültür, sanat, edebiyat ve politika gibi üstyapı kurumlarında Ermenilerde daha hızlı bir gelişim çizgisi izlenmesi sonucunu getirmiştir. Fakat, özellikle XIX. yüzyıldan bu yana bölgede sürdürülen Ermeni düşmanlığı propagandası, ve 1915 katliamı, bölge haklarının Ermenilerle olan bağlarını büsbütün koparmış ve dolayısıyla da dil, kültür, tarih ve politika tartışmalarında bu halkın gözlemlerine tamamen yabancı kalınmıştır. Bu durumun olumsuz bir sonucu olarak, tartışmalar birçok noktada tıkanmış, ve bu tıkanıklık, birtakım yapma ve zorlama önerilerle aşılmaya çalışılmıştır. Bize göre bu bir hataydı, ve bundan böyle bu hata yinelenmemelidir.

Eğer genel olarak bölgemizin, özel olarak da Zazaistan'ın tarihi yazılacaksa, bu çalışmalarda Zazaların, Kürtlerin, Türklerin, Rumların ve Farsların gözlemlerinin yanı sıra Ermenilerin de gözlemleri dikkate alınmalıdır. Hem Ermenilerin, bölgenin yerleşik yaşama en erken geçen halkı olması ve de Zazalarla yüzyıllarca içiçe (yan yana değil) bir yaşam sürdürmüş oldukları gerçeğinden hareketle Ermeni gözlemlerine ayrı bir özen gösterilmelidir, diye düşünüyoruz.

Aşağıdaki yazıyı bu yönde atılmış önemli bir adım olarak yayımlıyoruz. Duygusal bir takım yaklaşımlarla, okuyucularımızın, Kürtlere karşı bir tutum içinde olduğumuz şeklinde bir yoruma varmamaları istegindeyiz. Ulusal kimliğimizi ve ülkemiz Zazaistan'ı yadsımaaktaki ısrarlı tutumlarına rağmen biz Kürtlerle olan dostluğa büyük değer veriyoruz. Özellikle bu son 10-15 yıl içinde, Kürdistan adına da olsa, birçok yerde, dağbaşlarında kanlarımız birbirine karıştı. Yani biz, birbirimize düşman olamayacak kadar kardeş iki halkız.

PIYA

Nigoğayos Adonz'un "Hay Sorununun Çözümü Çerçevesinde" başlıklı, 1920 yılında Londra'da yayınlanmış kitapçığının Hayca¹ baskısı geçtiğimiz günlerde Erivan'da gün ışığına kavuştu. N. Adonz'un bu çalışması, birkaç yıl önce rahmetli Con Giragosyan'ın çabaları sonucu Rusça'ya çevrilmiş, Sovyet Sosyalist Hayasdan Cumhuriyeti (S.S.H.C.) Bilimler Akademisi Bilgilendirme Bölümünce basılmıştır. Bu kitapçık bilim çevrelerinde ilgi uyandırmasına rağmen, Rusça baskısının az sayıda olmasından dolayı ancak dar bir çevrenin tartışmasına sunulabilmiştir. Hayca baskısının bu boşluğu dolduracağımızı biliyoruz. Üzerinde durmak istediğim, yazarın 1920 yılında İngilizce yayınlanan, "Kürtlerin Hayasdan'a Yayılması"² başlıklı makalesidir. Bu kısa değerlendirme metnini Hay okuyucularının dikkatine sunarken, sormadan edemiyoruz: Onca zaman içinde bu dergiye kaç kişi okuma olanağı bulabilmiş, adını andığımız makaleyi inceleyebilmiştir? Özellikle son günlerde yayınlanan incelemelerde, N. Adonz'un çalışmasından doğrudan yapılan alıntuların ayırıcına varıp, önemini kavrayabiliyor muyuz? Saydığımız gerekçelerden dolayı N. Adonz'un küçük boyutlu çalışmasının, burdan geniş okuyucu kesimlerine ulaştırılmasında ısrarlı olduk. Yurtsever bilim adamının bilimsel mirasında büyük bir yer teşkil eden bu makalenin konuyla ilgili tarih çalışmalarının ilk örneği olduğunu ayrıca belirtmeliyiz.

Makale, söylev üslubunda kaleme alınmış. Sağlam ve mantıksal yapılanmayla bilimsel kanıtlara dayanmaktadır. Bilindiği gibi N. Adonz Kürtlerle özel olarak ilgilenmemiştir. Ne var ki, eski

Hay tarihçisi, eski diller uzmanı (Philologue), Hayasdan'ın tarihsel coğrafyası ve de orientalizm alanında donanmış bir bilim adamı olarak, kısa bir makalenin sınırları içinde bu soruna ışık tutabilecek bilgileri özetleyebilen, zamanının belki de tek araştırmacısıydı. Yazar, birkaç sayfada Kürt-Hay ilişkilerinin şekillenip gelişmesi gibi zor bir konuyu aydınlatabilmiştir. İncelemede konyla ilgili çeşitli araştırma alanlarındaki süzülmuş bilgiler toplu olarak özetlenmiştir. N. Adonz'un bu kısa çalışmasının, Hay Bilimsel Söylev Yazını'nın en parlak örneklerinden olduğunu söylersek, abartmış olmayız. Günümüzde bile, bu makalenin bilim çevrelerinde yarattığı yankı duyulmaktadır.

N. Adonz'un bu çalışması, halkımızın tarihsel yazgısını değerlendiren, Hayasdan'da Kürtlerin yayılmasıyla ilgili sorunlara ışık tutan önemli bir belgedir. XVI. yüzyılın ilk yarısı, Kürtlerin kütle halinde Hayasdan'da yayılmaya başlamalarının tarihidir. Bu dönem yine halkımızın çileli yoksulluklarla dolu yeni bir yıkım döneminin başlangıcıdır ve yurdumuzun önemli kesiminin yitirilmesiyle sonuçlanmıştır.

Hay Siyasi Bilimi'nin değerli düşündürü, "Tarihimizin bu sayfasını yurtdaşlarımızdan gizlemeye hakkımız yoktur!" der... Biz de onun izleyicisi olarak, yürek acısıyla da olsa, Hay tarih yazımında sözünü ettiğimiz döneme ve sorunlara gereken önemin verilmediğini belirtmeliyiz. Kürtlerin tarih sahnesine çıkışı ve Hayasdan'da yayılmalarını işleyen, konuyla ilgili tarihsel verilere dayanan bilimsel çalışmaların yürütülmesi yerine, genellikle basit ve romantik düşüncü tarzı egemen olmuştur.

Konulardan habersizlik ya da çeşitli bilimsel alanlardaki verileri ilişkilendirme eksikliği, karşılaştırma yeteneğinden yoksunluk, Kürtler ve Haylar arasındaki ilişkilerin başlangıç noktasını Büyük Dikran Dönemi'ne³ kadar uzatılmasına ve uzun dönemde sarılamayacak hatalara neden olmuştur. -Eski Marlar Kürtlerin atalarıdır. Bu saptamadan yola çıkarsak, eski Hay tarihi yapıtlarında sözü edilen Marlar incelenirken Kürtler dikkate alınmalıdır.⁴ ... (Bu saptamayı biz ayırdık. S.Z.) Sorun o ki, bu temelsiz görüş İnciciyan ve Leo'yla başlayıp, bizlerin üretim döneminde yaygınlaşmıştır. Fakat tarihi dilbilimsel çalışmaların verileri hiçbir şekilde bu savı doğrulamıyor, hatta uzaktan bile olsa Kürtler ve Marlar arasında ilişki kurulmasına izin vermiyor. Ne var ki, ortaçağ sonlarına ait Hay kaynaklarında (anıtlar)⁵ Kürtlerin MARLAR'a, Mart Ulusu'na (مارتو ۲۵۷) bağlanmasını nasıl açıklayabiliriz? (Zaten Kürtlerin Marların devamı olduğunu savunanlar da bu olguya dayanabilmektedirler.)

Bu durum yalnızca yazınsal adlandırma geleneğinin basit bir vergisi olup, diğer toplumların edebî eserlerinde de yaygın olarak görülebilen bakış biçimidir. Asli Marlar M.Ö. VI.-V. yüzyıllarda tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Hay toplumunun hafızası bu süreç içinde Marlara özgün ulusal özelliklerini Marlara aitmiş gibi kabullenip onların devamı olarak koruyamazdı. Aynı dönemdeki Hay yazarlar, Tatarları ve Çağatayları PERSLER (İranlılar), Türkmenleri ise SGYUTLAR (Sgintotsvots ulusu) olarak adlandırmış olmalarının altı çizilmelidir. "Zamanın Pers (İran) hükümdarı Tamur Han (Timur Han)

güneyden amansızca saldırıyordu." Doğal olarak eski etnik adlandırmalarının güncelleşmesini gösterir örnekleri işlememiz gerekiyor. Bu tür yanılsamaların rastlantısal olmadığı ve okuyucuya tamamlayıcı bilgileri vermesi açısından şu örnekler önemlidir: "تاریخ طبرستان
در این کتاب در بیان این امر که در این کتاب
در بیان این امر که در این کتاب

(Ve bu felaket başı-bozuk Pers milletinin başına geldi, ki Çağataylı adlandırılırlar.) Aynı örneği Kürtlerle ilgili olarak da görebiliriz. "تاریخ طبرستان
در این کتاب در بیان این امر که در این کتاب
در بیان این امر که در این کتاب"
(Peşi sıra barbarlıkla geldiler Mar milleti, ki Kurt adlandırılırlar.) Böylece, Marlar (Mar milleti) terimi Hay ortaçağ-sonu yazınında Kürtlerin adlandırılmasıyla ilgili olarak kullanılmış olması yanılsamadan ibaret olup daha fazla değer taşımadığını anlayabiliyoruz. M.Ö. V.-IV. yüzyıllarda tarihçi Xenophon'un sözünü ettiği Gartukhlar da (Hayca ژارتوکھدر Gartukhner ; Grekçe Καρδιόχοι Kardiokhoi) Kürtlere ilişkili değildirlar.

Sorun gittikçe karmaşıklaşıyor. Genel olarak Kürtlerin kökleri nereye dayanıyor ve nereden belirtiler? N. Adonz makalesinde bu konuya yeniden dönmüyor. Zaten, bir dergi makalesinin sınırları içinde bu konuyu işlemek de güçtür. Yeni bilimsel araştırmaların ortaya koyduğu verilerin ışığında, Kürtlerin anayurdu, İran'ın Fars eyaletinin kuzeyindeki (Orta İran) topraklar olarak belirlendiğini burda belirtmeliyiz. Arap halifeliklerinin kurulmasıyla birlikte Kürt boyları İslamiyeti kabullenip, Kuzey Mezopotamya'ya yayılma olanağı elde etmişlerdir. İran'da Selçuklu Türklerinin egemenliği döneminde

(XI. ve XII. yüzyıllar) Hayasdan'ın güney eyaletlerine (Hay Mezopotamya, Ağsıng, Gorçayk), kırsal alandaki belirli köylere yerleşmişlerdir. Batı Hayasdan'daki diğer hay şehirlerine Kürtlerin yayılması ise Osmanlı Sultanlığı'nın egemenliği dönemine rastlar.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, N. Adonz XVI. yüzyılın ilk yarısını başlangıç olarak saptamıştır. Bu tarihsel saptama, dilbilimsel araştırmaların bizlere sunduğu verilerle de doğrulanıyor. Kürtçe'nin kuzey lehçelerindeki, Hayca ve Kürtçe arasındaki sözcük alışverişini gösterir örnekler yakın döneme rastlıyor. Eski sözcük değiş-tokuşu, -tabii ki bunların varlıkları, ilk karşılaşma dönemi gözönüne alınarak incelenmeli-, saptanamamıştır. yalnızca Gurmançı'nın güney lehçeler grubundaki (Hakkari, Bahtiyar ve Moğsa) bir iki sözcük bu tespitin dışındadır. Bu sözcükler de ilk Kürt-Hay ilişkilerinin başladığı alanlarda tespit edilmiştir. Ne ortaçağ Hayca'sında ne de Krapar'da **KÜRTÇE'DEN GELEN TEK BİR SÖZCÜĞE RASTLANMAMIŞTIR**. Yurt dışında yaşayan Kürt yazarlarının savunduğu, Kürtlerin başlangıçtan bugüne Batı Hayasdan'da yerleşik olarak yaşadıklarına dair savlar temelsiz ve bilimsel dayanaktan yoksundur.

N. Adonz doğrudan ve gerçekçi biçimde Kürtlerin Hayasdan'a girişinin ülkenin toplumsal panoramasını değiştirmedini belirtmektedir. "Yerleşik çalışan toplumun temel çekirdeğini -her zaman olduğu gibi- Haylar oluşturmaktaydılar." Bununla birlikte hemen belirtmeliyiz ki, Hayların Kürtler arasında erime süreci daha sonraki yüzyıllarda hız kazanarak sürmüştür. Abartmadan diye-

biliriz ki, Batı Hayasdan'daki (Kürt yazarlarının terminolojisinde "Türkiye Kürdistanı"), Kürt halkının oluşum ve biçimlenme sürecinde Hay ögesi önemli rol oynamıştır. Haylar sözünü ettiğimiz yaşama alanlarında, Kürtler için etnik alt dilimlenme olarak varolmuşlardır, nasıl ki dillerinde açıkça görülen özümlenmeler (gerek telaffuz gerekse sözcük hazinesi), maddi ve manevi kültürel değerlerin yeniden biçimlenmesini sağlamıştır.

Bu bağlamda N. Adonz, Kürt Rojgi aşiret birliğinin doğuşunda Hayların belirleyici rol oynamasını derin bir öngörüyle sezinleyip, bu aşiret birliğine bağlı Kürt tarihçi Şerafettin Bitlisli'yle ilgili şu tespiti yazmaktadır: "Tarihçi Şerafettin geçmişti araştırırken, atalarının damarlarındaki kanı Araplara ya da Kürtlere değil, Haylara bağlayabilecek daha fazla dayanağa sahipti." Ve ne ilginçtir ki, yeni bulunan kanıtlar da benzer sonuçlara ulaşmak için ciddi dayanaklar sunmaktadır. XVII. yüzyıl Türk seyyahı Evliya Çelebi'nin elyazmalarından yapılan son çözümlemeler bu öngörüyle destekleyen ilginç kanıtlar barındırmaktadır. Bilindiği gibi Çelebi uzun zaman Rojgilerin merkezi Bitlis'te bulunmuştur. O dönemde şehrin yöneticisi konumunda bulunan Abdal-Han ile sıcak ilişkiler geliştirmiştir. Evliya Çelebi., Rojgilere özgü dille söylenen bir halk şiirini yazıya geçirmeyi başarmıştır. Bu şiir, kitabı Seyahatname'nin ilk örneğinde aynen bulunmasına rağmen daha sonraki çoğaltmalarda bulunmamaktadır. Bu eserin dilini çözümleyen inceleme, sözcük dağılımı bakımından şiirin dilinde Hayca'nın temel olup, dilin gramer yapısının daTürkçe olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Bu konu üzerinde çalışan

Hollandalı bilim adamı Martin van Bruinessen, sözü edilen ilginç olgu karşısında şöyle yazmaktadır: "Şaşır-mamak elde değil, böylesine bir dil ol-acak ve kendini Kürt diye adlandıran bir halk tarafından konuşulacak."⁶ Ay-nı yerde Rojgi aşiretinin oluşum ve bi-çimlenme sürecinde Hayların önemli rolü olduğuna dair kişisel kanısını da belirtmektedir. (Rojgilere özgü andığı-mız dilin ayrıntılı incelenmesiyle ilgi-li örnekleri ve Çelebi'nin elyazmasın-daki Bitlis'e dair bölümün incelenmesi-ni içeren, henüz yayınlanmamış eserin sahibi, Amerikalı Türkoloğ Robert Tangoffe çalışmasının bir örneğini bizlere yollamıştır.) Bu eserde Çelebi'-nin Rojgilerle ilgili ilginç belirlemesi-nin altı çizilmiştir. "Rojgiler diğer Kürtlerle Gurmançi(ce) konuşuyor, ken-di aralarında ise Rojgilere özgü dili ko-nuşuyorlardı."⁷

***

N. Adonz'un makalesinde andığı ZAZA-LAR hakkında da bir iki söz etmeliyiz. Bu halkın temel çekirdeği Dersim'de ol-up, yaşadıkları bölge Yüksek Hayas-dan'ın en kuzey kesimlerinden, Fırat'ın iki kolu arasındaki kuzeyden Erzincan, güneyden ise ( ) Murat arasındaki alanlardır. Zazaların toplam nüfusunun bir milyon civarın-da⁸ olduğu tahmin ediliyor. Bu halk kendini DIMLI ya da DIMLA olarak ad-landırmaktadır. Hay kaynaklarına göre DLMIG'dir (Arisdages Lasdiverdtisi). Bu adlandırma DELMIG biçimiyle benzeş-mektedir, ki Delmig DEYLAMLI ya da Deylam'da yaşayanlar anlamına gelir. Zazaların Hayasdan'da belirmesi X.-XII. yüzyıllarda Deylamlıların (Eski Tabari-stan'da yaşayanlar) İran'ın Hazar deni-

zini çevreleyen bölgelerden birkaç dal-ga halinde göçe zorlandıkları tarihle çakışmaktadır. Zaza terimi, bu halkın konuştuğu dilde çok sayıda kullanılan (ts, ds, tso, s, z) gibi sessizlerin yo-ğunluğundan dolayı komşuları tarafın-dan takılmış aşağılayıcı bir adlandı-rmadır. Daron Duruperan'ın Hayca sözlü-ğünde ZAZA'nın anlamı " " "sağır-dilsiz"dir.

Zazalar ve Haylar arasındaki karşılıklı ilişkiler (Yezidi ve Haylar arasında ol-duğu gibi) her zaman sıcak ve dostane olmuştur. Kürt ulusal bilinçlenmesinin doğuş döneminde ve önderlerin izlediği yöntemlerde, doğal olarak belirli abart-malarla, Kürtlere komşu diğer halkların etnik farklılıkları görmemezlikten ge-lindi ve kültürel değerlerinin gelişmesi engellendi. Örneğin İran halklarından Lorlar, Bahtiyarlar, Guranlar, yeni ol-uşan Kürt "intelligentsia"sı tarafından kürt olarak sayılmaktadır. Bu yanılı-dan Kürtlerle sıkı bağlarla yaşayan Za-zaların da kurtulamamış olması anlaşılabilir bir olgudur ve onlar için belir-lenmiş kazançtır. Zazaların dini, dili, ulusal bilinci ve etnik kökenlerini be-lirleyen birçok değer Kürtlere göre yerden göğe farklı olmasının ne gibi önemi olabilir ki?! N. Adonz makale-sinde bu gerçekliğin altını yeniden çizmiştir. "Dersimli Kürt" olarak ad-landırılan Dujiglerin köklerini belir-lemeye yönelik sorular aynı şekilde in-celenmesi gerekir. Çünkü Dujigleri Kürt olarak nitelleyenler bile onları "te-miz Kürt" olarak kabullenemiyorlar."⁹

Günümüzde Zazaların ulusal kimlik ara-yışı yeni bilinçlenme dönemini yaşı-yor. Batı Avrupa'da Zazaların kalabalık alıturnası (Diaspora)¹⁰ oluşmuş du-

rumda ve bunların bir kısmı özünü bilmeden Kürt ulusal hareketlerine vergi vermekte. Bununla birlikte Zazaların ulusal bilinçlenmesini yönlendirecek ilk adımların sesi duyulmaktadır. Zaza diliyle basılan edebi eserler ve yayın organları gün ışığına kavuşmaktadır.

Zazaların dinsel inançları ve etnik kökenleriyle ilgili satırlarımı makalesinde kullanan yazardan yola çıkarak, Federal Almanya'da yaşayan Berlin Üniversitesi öğretim üyesi, aslen Zaza, Zilfi Selcan kişisel bir mektup yollamıştır (4 Eylül 1989). Zazaların ulusal kimliği ve de halkımızla olan ilişkilerde onların bizlere yönelik davranışlarını açıklayan bu mektubun belgesel önemini bir Zaza'nın ağzından bu toplumun aydınlarında egemen olan düşünce tarzının açıklamasıdır. Artık yeni artışmalara ya da karşı söylevlere girişmek anlamsız ve de fazlalık olacaktır. Bakınız ne yazıyor Zilfi Selcan:

"Belirttiğiniz gibi Zaza dili Kürtçe'nin lehçesi değildir. Buna rağmen Kürt yazarlar kimi siyasi gerekçelerden yola çıkarak karşı görüşler yazıyorlar. Türk yazarlarına göre ise Zazaca Türkçe'nin lehçesiymiş (Zaza Türkçesi). Bir yandan Türkler, diğer taraftan Zazaca'nın Kürtçe'nin dalı olduğuna dair Kürtlerin yaklaşımı; bu çok sayıdaki "dostlarımız" unutulmamıza izin vermiyorlar.

"Dış göçten dolayı Batı Avrupa'da hayli miktarda Zazalar bulunmakta ve önemli kesimi Tuncelili olup Alevidirler. Bu toplumun ulusal ve kültürel kimlikleri, Kürtlerin karşı propagandalarına rağmen günbegün kökleşip sağlamlaşıyor. Dilimizde yayımlanan dergilere ve kitaplara ilgileri gittikçe ar-

tıyor.

"Günümüz Türkiyesinde Zazalar ve ve kültürleri planlı olarak yokediliyor.

"Nasıl ilişkilendirebiliriz Zazaların dinsel inançlarıyla Aleviliği? Benim görüşümle Aleviliği İslami sapmaların yanısıra sınıflandıramayız. daha çok yerel inançların ve İslami kimi belirsiz dış özelliklerin bileşimiyle gelişmiş dinsel bir doğrultu olarak tanımlayabiliriz. Zazalarla ilgili Kevork Halalyan'ın (Eski Dersimli, S.S. Hayasdan Cumhuriyeti Eski Eserler ve Etnografya Enstitüsü'nde korunan sözü edilen makaleyi yazarken yararlandığımız belgelerin yazarıdır. K.A.) belgelediği ve incelemenizde sunduğunuz konular beni oldukça duygulandırdı. Uzun zamandan beri biliyorum ki, Dersim'i çeviren Türklerin yaratmış olduğu karanlığı tarihin derinliklerinden gelen Hayların bilimsel çalışmalarıyla dağıtabileceğiz..."

Bu satırların yeniden yorumlanması söylendiği gibi fazlalık olacaktır.

***

Belirtmek gerekir ki, genelde olduğu gibi, Hay Tarih Yazın'nın sözünü ettiğimiz Kürt-Hay ilişkilerinin biçimlenmesi sorunuyla ve bu sürecin incelenmesinde sessizliğe gömülmüş olması bir yana, daha sonra da bu ilişkilerin geleceğe yönelik yanları hiçbir zaman ele alınmamıştır. Bu konu sanki tabu olmuş, dokunulmamıştır. Öyle ki, Kürtlerin tarihimizde oynamış olduğu birçok acı olayların gerçekliğini asla unutmamalıyız. Zamanıdır artık söylenmesi gereken şeylerin, eğer olmuşsa iyiliklerin ve de tüm kötülüklerin.

Kürtlerle bundan sonraki ilişkilerimizi DOSTÇA geliştirmeyi istiyorsak, hiçbir şeyden asla çekinmemeli ve genel tarihimizdeki tek bir karanlık noktanın kalmasına izin vermemeliyiz.

Sovyetik dönemde Kürt-Hay ilişkileri yalnızca bilinen bazı genel sınırlar çerçevesinde yürütülmüştür. Sağlıklı çalışmalar istenilen temelden çok uzak ve az sayıda yapılabilmektedir. Bu ilişkiler arzu edilirken yalnızca iyi yönleri göstermek, -kimi yazarların Yezidi-Hay ilişkilerini örneklendirerek bu toplumun Haylara yönelik davranışları hiçbir zaman dostluk ve insanî sınırların dışına çıkmamıştır. Güvenle diyebiliriz ki, Yezidiler, Haylarla birlikte yaşayan diğer toplumlar içinde, birlikte ürettiklerimizi eşitçe paylaşan tek toplumdurlar ve halkımız onları her zaman saygıyla anar. Şimdilik onların ulusal köklerine değinmeden (zaten Yezidi halkının vicdanı ve ulusal bilinçlenmesiyle ilgilidir) kısaca altını çizmek gerekir: **Hay-Kürt karşılıklı ilişkiler tarihini Yezidilerin tarihi üzerine yapılandıramayız!** Böylesi düşünmek, metodolojik ve bilimsel yanlıştır ve izin verilemez...

***

Hay ulusu insancıl geleneklerine bağlı olarak her zaman, gücünün elverdiği ölçüde Kürt halkına yardımcı olmuş ve ulusal niteliklerini belirleyebilmeleri için desteklemiştir. Hay entellektüellerinin, Kürt kültürünün zenginleşmesi çabalarında ve bu yükün sırtlanmasında önemli bir yeri vardır. İranlılar, Gürcüler, Türkler gibi Kürtler de bizlerin başlıca komşusudur. Günümüz Sovyet Hayasdan'ında, Ruslar, Yezidiler, Asurlar ve diğer ulusal azınlıklar gibi Kürt-

ler de yaşamaktadırlar. Bugüne kadar tüm ulusal haklardan yararlanarak yaşadıkları gibi, bugünden sonra da, aynı duyguyla yaşamlarını sürdürebilmeleri için elimizden geleni yapmalıyız. Halkımız, Kürt halkının ulusal bağımsızlık ve bilinçlenme sürecine sevgiyle yaklaşmaktadır.

---

1) Ermeniler kendilerini "Hay" olarak bilirler. "Ermeni" adı ise Haylara sonradan komşuları tarafından takılmış bir addir. Zaten Hay tarihinde "Armen" ismi, Hayca yazılan kaynaklarda da hiç kullanılmamıştır. Bu yüzden bu çeviride HAY, HAYCA, HA-YASDAN adlarını kullanmayı uygun gördüm. Okuyucuların bu tutumumu milliyetçilik olarak yorumlamayacaklarını umuyorum. (S.Z.)

2) N. Adonz, *Kurdish Intrusion into Armenia, The New Armenia*, vol. 14. No. 1, New York, s. 4-6

3) "Büyük Dikran Dönemi" (M.Ö. 95-64), Hay ve Hayasdan tarihinde zamanın iki büyük gücü Persler ve Romalılara karşı yürütülmüş bağımsızlık mücadelesi tarihidir. Kafkasya'dan Mezopotamya'ya uzanan topraklarda Doğu ve Batı İmparatorluklarının giriştiği sınırsız çatışma ve yağmaları doğrudan doğruya yaşayan özgün uygarlıkların yaratıcısı halklar ilk olarak büyük güçlere karşı siyasi birlik oluşturmuş ve dönemin üçüncü siyasi gücü haline gelmiştir. Bu birlik içinde yer alan çeşitli halklar, Doğu ve Batı'dan gelen akınların yarattığı siyasi ve ekonomik baskılardan dolayı "kimlik kaybına" uğrayıp tarihin sessizliklerine karışırken, bu siyasi birliğin öncülüğünü yapan Haylar, Büyük Dikran Dönemi'nin ardından diğer güçlerce her zaman dikkate alınmış ve bugüne dek varlıklarını

koruyabilmişlerdir. (S.Z.)

4) Hay kaynaklarında 'Medler', MAR-LAR olarak anılmaktadır.

Uwp - Mar
Uwp ya da Uwp bç
Marlar

Uwp sw swy (Marats):
Mar milleti ya da Marats milleti.

Çeviride Hay kaynaklarına bağlı kalıp, Mark ve Marklar adlandırmasını kullandık. Yine kanımızca, Marlar ile Med İmparatorluğu'nu doğrudan özdeşleştirmenin bizleri yanlış sonuçlara götürdüğünü burada belirtmeliyiz. (S.Z.)

5) Yazar, anılan kaynakları parantez içinde Hayca;

(Fransızca karşılığı: "monument") olan sözcüle pekiştiriyor. Hayca'da 'anıt' ya da 'abide' dışında, başka anlamlarda kullanılabilen bu sözcüğü burada açmaya gerek duyduk: 1- Geçmişle ilgili anıları işleyen kitaplar ya da yazılar; 2- Önemli tarihsel olaylarla bağlantılı olarak hazırlanmış abideler; 3- Eski etyazmalarının sonunda bulunan açıklayıcı bilgiler.

6) M. Van Bruinessen, Les Kurdes et leur Language au 17eme siecle. Notes d'Evliga Çelebi sur Dialectes Kurdes,

St. Kurdica, No 105, 1988, s. 20

7) Dilbilimci Antranif, "Dersim" adlı kitabında, Dersim'de yaşayan aşiretlerin kendi aralarında aşirete özgü dille konuştuklarını, diğer Kürt aşiretleriyle Gurmanci diliyle anlaştıklarını vurgulamıştır. Anadolu halklarında yaygın olan iki ya da daha fazla dille konuşabilme yeteneği, araştırılmayı bekleyen bir konudur. İlginç olan, Batı Anadolu'da Türklerin, Doğu Anadolu'da ise Kürtlerin tek dille bugüne dek yaşayagelmesidir. (S.Z.)

8) Biz Piya olarak, sadece Zazaistan'da yaşayan Zazaların nüfusunu 3 milyon olarak hesaplıyoruz. (PIYA)

9) Hayca'da,

(Duj - Dujig) ismi, yabani göçebe anlamına geliyor. Ancak Dujiglerle ilgili yeterince bilgimiz olmadığı için, yazarın yöredeki hangi etnik topluluktan sözettigini kestiremiyoruz. (S.Z.)

10) Grekçe'den batı dillerine geçen, zorunlu olarak yurdundan uzak yaşayıp kimliğini korumaya çalışan halklar için kullanılan DIASPORA sözcüğü karşılığı olarak Alliturna'yı öneriyoruz. (S.Z.)

Bir halk kitapsız olsa,
Dilsiz davara benzer.

Ehmedê Xasi

Duzo

-Deyr-

Arêdayox:

Zerweş SERHAD

Ca:

Dormarey Soyreg u Çermug

Dayê duzo, kakilê kuzo
Vay Hesran'i bivizo
Verê bandê ma duzo
Wa zey kuzi bivizo

Ez vana, vana, vana
Tim u tuma veyndana
Xortanrê xeber dana
Dem u dewrani ana

Çıwali pirê gozi
Çaçani zeydê tozi
Ray şinê, zenê ze mozi
Danê pede zeydê xozî

Ez vana, vana, vana
Tim u tuma veyndana
Xortanrê xeber dana
Dem u dewrani ana

Çaçani toz vejenê
Kê kî resenê, kişenê
Xo hewt awya şıwenê
Çend vajê, sond wanenê

Ez vana, vana, vana
Tim u tuma veyndana
Xortanrê xeber dana
Dem u dewrani ana.

Çena Xali

USXAN

Çena xali, çena xali
Ça bervena, ça jivena
Derdê to esto, mîra nêvana
Velkune mî kena pirtley
Çena xali, çena xali
Vergê ewerey biyê hari
Damis nêdan, beno letey
Teli ke şurê bêçika tora
Goçen sona qelvê mîra
Seweta to ez mireni
Soni kemerro, hirro soni
Çena xali, çena xali
Mîde çino qeytan tali
Biya pirtley zera bele
Bê piya şime zime vewle
Nêzon key beno mîrodê ma
Tij esto, kasu biyê germi
Dest bîde mî, şime vere kasu
Ezo yeno hetê sîma seri
Boxça xo bîji, mîde bê
Bîremime, şime na koyu serde.

Caxala

ASTARE

Layîk kemere gurete
sıptırınise dare kerde
Dareza zu milçike periye
Kemere zu caxala tırse arde cêr.

1937-38 DERSİM ZAZA AYAKLANMASININ TARİHSEL KÖKENLERİ

-4-

Ebubekir PAMUKCU

AYAKLANMAYA DOĞRU

DERSİM'DE HAYAT

Dersim'in 1892'de tespit edilen, Hozat merkez ilçe olmak üzere, Ovacık (Pulur), Çemişkezek, Çarsacak (Peri, Karaçor), Mazgirt, Nazımiye (Kızılkilise) ve Pah (Kocakoç) kazalarından oluşan statüsü 1936 yılına dek geçerliliğini korur. Bugünkü Tunceli sınırları içinde yeralan Pertek ilçesi ise 1927 yılına dek Çarsacak'a bağlı bir köy durumundaydı. 1927'de Elazığ'a bağlı bir ilçe durumuna getirilen Pertek, 1936'da Dersim yerine yerni kurulan Tunceli vilayetine bağlanır.

Bölge nüfusunun %95'i Zazalardan oluşmaktadır. Bölgenin güneyinde, yani Mazgirt ve Pertek ilçelerinde yoğunlaşan Kürtler, toplam nüfusun %4,5 oranına ulaşırlar. Bölgede, ayrıca bölge nüfusunun %05'i oranında bir de Türk nüfus vardır, ki bu nüfus da daha çok Pertek ve Çemişkezek ilçe merkezlerinde yoğunlaşır. Yazımızın bu bölümüne konu olan 1920 ve 30'lu yıllarda bölgede Zazalar arasında bir de gizli bir Ermeni nüfus bulunmakla beraber, bu nüfus dönemin sosyal yaşantısında kendisini hissettirebilecek nitel ve nicel özelliklere sahip olmaktan uzaktır.

Dersim'in Zazaları, XVI. yüzyıldan bu

yana merkezi otoriteyle olan çatışma durumlarını Cumhuriyet'ten sonra da sürdürdüler. Bölgenin güneyinde yoğunlaşan Kürt aşiretleri ise, çatışan iki güç arasında tampon bir bölge oluşturdular. Onlar, Alevi olmaları nedeniyle Dersim'in Zazalarına karşı her zaman büyük bir yakınlık duymuş, ama Kürt olmaları nedeniyle de kendilerini sürekli Türklerin doğal müttefikleri olarak görmüşlerdir.

Dersim nüfusunun hemen hemen tamamını Alevi'dir. Nüfusun %2'sini oluşturan Sunniler, Çemişkezek ve Pertek ilçe merkezlerinde yoğunlaşmışlar, ki bunların da çoğu ya Kürt ya da Türk'tür. Dolayısıyla, yukarıda belirttiğimiz Kürtlük ve bu paragrafta değindiğimiz Sunnilik faktörleri, Mazgirt-Pertek-Çemişkezek hattının Osmanlılarca kayırlır, korunur bir hat olması sonucunu getirmiştir. Geçen sayıda⁶² yayımladığımız "1986 Tarihli Dersim Karamamesi"nin -I- maddesinde de bu durum açık seçik olarak görülmektedir. Söz konusu maddede Pertek adından sözedilmemiş olması, Pertek'in o yıllar Çarsancak'a, dolayısıyla da Mazgirt'e bağlı olduğundandır. Zaten Dersim'de gelişen tarihsel olaylar içinde de bu gerçek sık sık kendisini gösterir.

Bu hat üzerindeki nüfusun bu durumu Cumhuriyet'ten sonraki yıllarda da devam eder. Bunlar ne tamamen Dersimli, ne de tamamen Türkiyeli olurlar. Bir yandan birçok yöresel ve kültürel bağlarla Dersim'in Zazalarına bağlıdır, diğer yandan da daha değişik bağlarla Türkiye'ye bağlıdır. Bu yüzden bu hatın, özellikle de Pertek ve Çemişkezek'in, zamanında yönetsel bölümlenmede Dersim sınırları içinde sayılmış

olması hep bir talihsizlik olarak değerlendirilir. Örneğin, yazımızın bu bölümüne konu olan zaman diliminde, yani Cumhuriyet'ten sonraki dönemde aktif bir politikacı olarak Zazaistan tarihinde önemli bir rol oynayan Naşit Hakkı, Pertek ve Çemişkezek'le ilgili hayıflanmasını şu şekilde açıklar: "Bence Perteği ve Çemişkezeği Dersim'den saymak yanlıştır. Onlar, Dersim mefhumunun ifade ettiği manadan uzaktır. İdari bir taksimde Dersim'in içinde kalmaları, Fırat'ın çevrelediği hududun dahiline düşmeleri onları da Dersim'den saydırır. Fakat Dersim ile evelahir alâkaları; onun bir şikârı gibi avucunun içine girmiş olmalarıdır."⁶³

1920'li ve 30'lu yıllarda Dersim'de ne kadar nüfusun yaşadığı konusunda kesin bir şey söyleyebilmemiz olası değil. Gerçi biri 1929, diğeri de 1935'te olmak üzere iki kez nüfus sayımının yapıldığı söylenir, ama devlet gücünün giremediği Dersim'de nasıl sayım yapılabildiği konusunda haklı tereddütlerimiz vardır. Bu nedenle biz bu tereddütümüzü saklı tutarak, söz konusu sayımların sonuçlarını aktarabiliriz: Birinci Umum Müfettişi'nin tespitlerine göre Dersim'in 1929'daki nüfusu 65.000'dir. Naşit Uluğ, asker kaçaklarıyla beraber bu nüfusun 71.500 olabileceğine dikkati çeker.⁶⁴ Bundan altı yıl sonra, yani 1935'te yapılan nüfus sayımına göre de 95.117'si köylerde, 8.547'si şehirde olmak üzere Dersim'de 103.664 kişi yaşamaktadır.⁶⁵ Ancak sayım tarihinde Erzincan'a bağlı olduğundan ötürü Pülümür'ün nüfusu bu sayıya dahil değildir. Pülümür nüfusunun da bu nüfusa eklenmesi buradaki sayıyı biraz daha büyütür. Ama biz, yukarıdaki kuşularımıza dayanarak, Dersim'in

1935'teki tespitlere göre Dersim'in nüfusu (Pülümür'ün nüfusu bu cetvele dahil değildir.):

ŞEHİRDE					
Kazalar	Erkek	Kadın	Yekûn		
Çemişkezek	880	983	1.863		
Hozat	1.680	641	2.321		
Mazgirt	820	384	1.204		
Nazimiye	299	269	568		
Ovacık	245	215	460		
Pertek	999	1.132	2.131		
NAHIYE VE KÖYLERDE					
	Erkek	Kadın	Yekûn	Şehir yekûnu	U.Yekûn
Çemişkezek	6.115	7.474	13.589	1.863	15.452
Hozat	8.763	8.944	17.707	2.321	20.028
Mazgirt	11.310	11.485	22.795	1.204	23.999
Nazimiye	3.286	3.644	6.930	568	7.498
Ovacık	4.473	4.685	9.158	460	9.618
Pertek	7.210	2.181	14.391	2.131	16.522

gerçek nüfusuna ulaşmak için bu sayıyı en azından ikiye katlamak gerekir diye düşünüyoruz.

1514 Çaldıran Savaşı, birçok yönden Zazaistan tarihinde bir dönüm noktasıdır. 1514'te gerçekleşen Türk-Kürt işbirliği, büyük bir güce dönüştüncce, Zazaistan dört yandan Osmanlı işgaline uğrar. Güçlü direnmelere rağmen, Zazaistan kaleleri birbiri ardınca düşerek Osmanlıların eline geçer. Fakat Dersim'in Zazaları, Dersim'in coğrafik yapısının sağladığı avantajı da kullanarak Türk-Kürt birliklerinin Dersim'e girmesine engel olurlar. Böylece Dersim, Osmanlı sınırları içinde Osmanlıdan bağımsız bir bölge durumuna gelir. Yüzyıllarca süren saldırılar, direnmeler ve karşılıklı ödümler, bu bağımsız statüyü büyük ölçüde yontarak yarıbağımsızlık düzeyine indirirse de, Dersim direnişi

1930'lu yılların sonuna dek sürer.

Dersim'in bu statüsü, küçük bir bölgede de olsa, Zaza hakimiyetinin simgesi olması bakımından önemlidir. Ama bu statü, halkımıza çok pahalıya mal olmuş, yüzyıllarca süren bir yalnızlığın sonucu olan yoksulluk bölgeyi kasıp kavurmuş, bu olumsuzluk da dinsel kurumların yozlaşması, aşiret kavgalarının yaygınlaşması ve soygunculuğun kurumlaşması sonucunu getirmiştir.

XVI. yüzyıldan önce Zazaistan'ın her yanına, hatta daha uzak yerlere gidebilen, oralar halklarıyla mal değiş tokuşu yapabilen Dersimli, Çaldıran savaşı sonrası doğan yeni durumla bu özgürlüklerini büyük ölçüde yitirmiştir. Bunun da ötesinde, kendisini sürekli tehdit altında görmekte, bunun sonucu da

silahlanmayı ve yurt savunmasını yaşamasının bir gereği olarak görmektedir. Böylece hemen hemen tümü kırsal kesimde yaşamakla beraber, Dersimliler yaşamlarını tarımsal üretime bağlamazlar. Örneğin, 1892'de yapılan bir hesaplama göre Dersim'in yüzölçümü 14 milyon dönümdür. Bu arazinin 8 milyon dönümü dağlık taşlık, 560 bin dönümü otlak, 150 bin dönümü ormanlık, 5 milyon dönümü de ekilebilir arazidir.⁶⁶ Fakat uygunsuz iklim koşullarından ötürü Dersim'de tarımsal üretim yapılması hem oldukça zor, hem de tarımsal üretimdeki verim Zazaistan'ın diğer bölgeleriyle karşılaştırılmayacak denli düşüktür. Bu nedenle Dersimli gücünü ve zamanını toprağa ayırmaktansa hayvanla uğraşmayı yeğler. Dersimli Zaza, hayvanlardan elde ettiği üstün kaliteli yağını, peynirini, vs. Zazaistan'ın diğer illerinde satarak paraya çevirmekte ve bu parayla evinin gereksinmelerini temin edebilmektedir. Hem hayvanın taşınabilir özelliğinin bulunması da Dersim'de onun değerini artırır. Kan davası ya da başka herhangi bir nedenle köyünü terketmek zorunda kalan Dersimli, tarlasını değil, ama hayvanını rahatlıkla beraberinde götürebilmektedir. İşte tüm bunlardan ötürü, Dersimli, 5 milyon dönümlük ekilebilir arazisinin çoğunu hayvanları için otlak olarak ayırmakta, ve yine 1892'deki ölçümlere göre, sadece 1,5 milyon dönümü üzerinde ekim yapabilmektedir.⁶⁷

Böylece, günden güne büyüyen yoksulluk, zamanla soygunculuğun Dersim yaşamına girmesi ve giderek kurumlaşması sonucunu doğurur. Birçok aşiretin soygun kol'ları vardı. Bir soygun kolu da katırcılar, toplayıcılar, gözcü-

ler, nişancılar gibi, bir soygun seferinde ayrı ayrı görevleri olan kişilerden oluşuyordu. Yılda birkaç kez çevre illere yapılan baskınlarda ele geçirilem soygun ganimetleriyle aşiretin bir yıllık geçim yükü hafifletilmeye çalışılırdı.⁶⁸ Belirli aşiretlerin kendilerine ait soygun bölgeleri ve kendi denetimlerinde soygun yolları vardı. Bu yollar doğuda Kiği, batıda Arapkir ve Kemalîye, kuzeyde de Kemah ve Erzincan'a dek uzardı. Bir aşiretin, başka bir aşiretin soygun yolunu izinsiz olarak kullanması, ya da onun soygun bölgesinde soygun yapması, sözkonusu aşiretin haklarına yapılmış bir tecavüz olarak değerlendirilir ve sorun aşiretler arası kavgalarla ya da cemat usulü ile çözümlenmeye çalışılırdı.

Cemat, aşiretler arası anlaşmazlıklarda tarafları barıştırmaya çalışan bir nevi halk mahkemesi görevi görürdü. Herhangi bir tüzel kişiliği, ve sabit, belirli üyeleri mevcut değildi, ama doğal olarak çevre aşiretlerin ileri gelenlerinden, çevrede sözü sohbeti dinlenir, bilgili kişilerden oluşurdu. Örneğin, iki aşiret arasındaki ilişkilerin çok tehlikeli bir durum almaya başladığı hallerde, komşu aşiretlerden birinin reisi inisiyatifli ele alarak cematı oluştururdu. Bu oluşumdan sonra cemat önce iki taraf arasında arabulucu rolü oynardı. Belirli ilişkilerin sonunda tarafları bir araya getirerek sorunu dinler, tarafları yargılar ve sonuçta çoklukla anlaşmayı sağlardı.

Başlangıçta cematın ve verdiği kararların bir kutsallığı vardı. Ama zamanla tarafların güçlülük durumu cematın oluşumunda ve kararlarında rol oynamaya başlayınca, cemata karşı olan saygı da

zedelenir. Cematin aldığı karara kısa bir süre uyan taraflar, çok geçmeden sorunu yine silahla helletme yoluna giderlerdi. Bu nedenle, dışarıya karşı Dersim'i büyük özveriler ve kahramanlıklarla koruyan Dersim aşiretleri, içte de birbirlerinin boğazına sarılmak için fırsat kollarlardı.

Naşit Hakkı'nın yaptığı tespitlere göre⁶⁹, 1920'li yıllarda **Şadan aşireti**, Kureyşan aşiretiyle; **Hormekan aşireti**, Artıllı(?) aşiretiyle; **Karsan aşireti**, bütün komşularıyla; **Haydaran aşireti**, Artıllı ve Şêxhesenan aşiretleriyle; **Artıllı aşireti**, Hormekan, Kureyşan ve Haydaran aşiretleriyle; **Kureyşan aşireti**, Şadan ve Artıllı aşiretleriyle; **Lolan aşireti**, Demenan aşiretiyle; **Baxtiyaran aşireti**, Abbasan (corên) ve Laçın aşiretleriyle; **Koçan aşireti**, Şaman aşiretinden başka tüm diğer aşiretlerle; **Abbasan (corên) aşireti**, Kırgan, Kalan, Demenan ve Baxtiyaran aşiretleriyle; **Karabalan (corên) aşireti**, Kalan aşiretiyle; **Laçınan aşireti**, Baxtiyaran aşiretiyle; **Ferhatan aşireti**, Koçan aşiretiyle; **Kırgan aşireti**, Abbasan (corên) aşiretiyle; **Pilvenk aşireti**, bütün komşularıyla; **Karabalan (cêrên) aşireti**, Koçan ve Şaman aşiretleriyle; **Şaman aşireti**, Karabalan (cêrên) aşiretiyle; **Kalan aşireti**, Abbasan (corên) ve Karabalan (corên) aşiretleriyle; **Maksudan aşireti**, Aslan aşiretiyle; ve **Aslan aşireti** de Maksudan aşiretiyle düşmandılar.

Naşit Hakkı'nın bu uzun listesi kuşkusuz gerçek durumu dosdoğru olarak yansıtmaktan uzaktır. Listenin, bünyesinde bazı yanlışlıkları ve abartmaları

barındırdığı elbette ki dikkatimizden kaçmıyor. Ama yine de liste bir gerçeğin altını çizebiliyor bizce, ki o gerçek de, aşiretler arası geçimsizliklerin hemen hemen Dersim'in tüm aşiretlerini şu ya da bu ölçüde etkisi altına aldığıdır.

İşte ayaklanmaya çeyrek kala, Dersimlinin en büyük dezavantajlarından biri de budur bizce. Eğer yenilginin en önde gelen nedeni, TC'nin silah ve asker gücü yönünden Dersim Zazaları karşısında çok üstün bir konumda olduğu gerçeği ise; ikinci nedeni de kuşkusuz aşiretler arası geçimsizliklerin, düşman karşısında birleşmeyi engelleyebilecek boyutlarda olmasıdır.

AYAKLANMAYA ÇEYREK KALA DERSİM - TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

23 Nisan 1920'de açılan Millet Meclisi'nde Dersim'i temsilen beş milletvekili vardır: Abdülhak Tevfik (Gençtürk) Bey, Diyap (Yıldırım) Ağa, Mustafa (Öztürk) Ağa, Mustafa Zeki (Saltuk) Bey ve Ramiz (Tan) Bey. Daha sonra, kapanan Osmanlı Meclis-i Mebusan üyelerinden Hasan Hayri (Konyo) Efendi'nin de katılımıyla bu sayı altıya yükselir.

Dersim gibi küçük bir vilayetin Meclis'te altı milletvekiliyle temsil edilmesi, aslında ne genel olarak Zazaistan'ın ne de özel olarak Dersim'in çıkarları açısından herhangi bir şey ifade etmiyor. Onların Meclis'teki görevi, belirli sandalyeleri doldurmak, Mustafa Kemal'in politikasını desteklemek, Dersim'de onun propagandasını yap-

mak ve Mustafa Kemal'e Meclis'in Türkiye'deki tüm halkları temsil ettiğine dair dışarıya karşı bir propaganda malzemesi vermekten ibarettir.

Fakat bunlardan Hasan Hayri biraz farklı bir konuma sahiptir. Meclis-i Mebusan'dan gelen bir milletvekili olarak politik hayatın aktif üyeleri arasındadır. Bu özelliğiyle, Cumhuriyet'in ilanından sonra Halk Fırkası içinde kendisini hissettirmeye başlayan muhalefet kanadı içinde yer alanlardan biri de odur. Daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş çalışmalarına katılır ve 17 Kasım 1924'te partinin kurulmasından sonra Halk Fırkası'ndan ayrılıp Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na geçer. Ve hemen ardından, hem yeni partinin propagandasını yapmak, hem de kendisinin destekleyicisi durumunda olan Seyit Rıza ile görüş alışverişinde bulunmak üzere Dersim'e gider.

Bunun üzerine Mustafa Kemal, Hasan Hayri'nin politik yaşamına son vermek amacıyla, onun yerine, kendisine sadakatle bağlı olan Feridun Fahri'yi milletvekilliğine aday olarak gösterir. Feridun Fikri, kendisi Zaza (ya da Kürt) olmakla beraber, Türkçülüğün bir numaralı savunucularındandır. Mustafa Kemal'in Dersim'e milletvekili adayı olarak böyle birini seçmiş olması, Dersim'de Dersimliler arasında kaygıyla karşılanır. Özellikle Seyit Rıza, kendisinin desteklediği aday olan Hasan Hayri'ye karşı Tükçü bir kişinin aday olarak gösterilmesi ve Mustafa Kemal tarafından desteklenmesini bir onur meselesi durumuna getirerek kara karşı olduğunu açıklar.

Mustafa Kemal, Ankara'da Hasan Hayri

aleyhine ve Feridun Fikri lehine propaganda faaliyetlerinde bulunurken, Feridun Fikri'yi de bölgede propaganda çalışmalarını yapmak üzere, o zamanlar Dersim'in merkezi olan Hozat'a gönderir. Feridun Fikri'nin Hozat'a gelmiş olduğu haberi Dersim'de havayı iyice elektrikleştirir. Seyit Rıza hemen büyük bir güç⁷⁰ toplayarak Hozat üzerine yürür, ve kenti kuşatarak Feridun Fikri'nin kendisine teslim edilmesini ister. Böylece Zazalarla jandarma arasında başlayan silahlı çatışma saatlerce sürer. Çatışmada Feridun Fikri yaralanır ve yaralı olarak Elazığ'a kaçar. Feridun Fikri'nin kaçışından sonra, Hozat Jandarma Komutanı Kürt Yahya Efendi, Seyit Rıza ile gizli bir görüşme yaparak onu geri çekilmeye ikna eder. Böylece Seyit Rıza Hozat kuşatmasını kaldırarak Dersim içlerine çekilir.

Hozat olayı, Cumhuriyet'ten sonra Zazaistan'da Mustafa Kemal'in Türkçülük politikasına karşı ilk büyük Zaza tepkisidir. Olayda Seyit Rıza'nın kişisel onurunun katkısının da bulunması olayın karakterini değiştirmez. Bize göre bu böyledir, Ankara'ya göre de olayın değerlendirilmesi aynı yöndedir. Ankara'ya göre olay sıradan bir yöresel vaka olmaktan çok politiktir; asıl olarak, yeni devletin ulusal politikasına karşı Zazaların bir karşı koymasıydı, ki bu karşı koyma eğiliminin karagahı da Dersim'di. O halde Dersim'in öteden beri süregelen statüsüne son verilip, o da TC'nin sınırları içinde sıradan bir vilayet durumuna getirilmeli, yani Dersim fethedilmeliydi.

Böylece bütün devlet erkanı Dersim'i teslim alma planları geliştirmeye başlar. Fakat Ankara harıl harıl bu çalış-

malarla meşgulken, 1925 Şubatında Güney Zazaistan, Şeyh Sait önderliğinde ayağa kalkar. Piran'da başlayan ayaklanma yıldırım hızıyla yayılmakta, Zazaistan'ın il ve ilçeleri birbiri ardınca Zaza savaşçılarının eline geçmektedir. Şeyh Sait'in Seyit Rıza ve diğer Dersim aşiretleri reislerine elçiler göndererek ayaklanmayı Zazaistan'ın tamamına yaymak istediği söylentileri Ankara'ya ulaştınca, Ankara panik içinde Dersim'e ilişkin planlarını rafa kaldırıp, güneyli Zazalarla kuzeyli Zazalar arasına acilen bir set çekmenin yollarını arar. İşte tam bu aşamada güneylilerin Sunni, kuzeylilerin de Alevi oluşu gerçeği, yöneticilerin imdadına yetişir, ve Ankara zaman yitirmeksizin bu olguya cansimidi gibi sarılır.

Ankara, Alevilik - Sunnilik çelişkisini kullanarak Dersimlilere yaklaşır. Çelişkiyi alabildiğine körükler, Mustafa Kemal ve yakın çevresinin çoğunun ya Alevi ya da Alevi dostu olduklarını ileri sürerek ayaklanmacıların bu yapıya karşı oldukları şeklinde propagandaya başlar. Hatta bu çirkin politikasında daha da ileri giderek, kuzeylileri güneylilerin üzerine saldırtmaya çalışır. Fakat Seyit Rıza önderliği ve Batı Dersim aşiretlerinin hiçbiri bu çağrılara itibar etmez; hatta tam tersine, Seyit Rıza, ayaklanmacılara destek vermek düşüncesiyle kuzeyde ayaklanma hazırlıkları içine girer. Fakat Güney Dersim aşiretleri ise aynı kararlılığı gösteremezler. Ordu kumandanının insiyatıyla bu aşiretler reisleri Elazığ'da Safa

Mustafa Kemal'in propaganda malzemelerinden bir fotoğraf. (Mustafa Kemal'in yanındaki, dönemin Dersim mebusu Diyab Ağa'dır.)

otelinde konuk edilirler. Ayaklanma süresince ağalar, tüm masrafları devletten karşılanmak üzere, yer, içer, eğlenirler. Buna karşılık sürekli güneyli Zazalara karşı, Alevilik - Sunnilik çelişkisi temelinde kışkırtılırlar. Ordu kumandanı, böylece Dersim aşiretlerinin güneyli Zazalarla birleşmelerini önlediği gibi, onlardan ayaklanmacılara karşı bir takım milis güçleri oluşturmayı da başarır. Oluşturulan bu milis güçleri, ordu birlikleriyle birlikte, Çapakçur ve Kiği taraflarında ayaklanma halindeki Zaza köyleri üzerine gönderilirler.

1921 Koçkiri yenilgisinden sonra, adına "Zazalık" denmese de, Dersimli aşiret ileri gelenlerinin önemli bir kesiminde, zaten öteden beri varolagelen "biz"lik bilincinin hızla geliştiğini görüyoruz. Aşiret reisleri, "Kurtuluş Savaşı" diye işe başlayan Kemalistlerin, yarın Dersim'e de el atacakları gerçeğini o günden görmüş, ve önlem olarak da aşiretlerin birleşmeleri gerektiğine inanmışlardı. Ama bu inanç, aşiretlerin birleşebilmeleri için yeterli bir faktör olamıyordu bir türlü. Çünkü öncelikle aşiretler arasında, kökü çok eskilere dayanan kan davaları vardı, ve özlenen birleşmeye öncülük etme konumunda olan liderlerin kendileri de bu kavgalarda taraf durumundaydılar. Bu yüzden bu durumu da Şeyh Sait Zaza Ayaklanması'nın yenilgiye uğramasının nedenlerinden biri olarak değerlendirmek gerekiyor. Güneyde, Zazaları aynı anda ayağa kaldıran bir dini liderin varlığına karşın, kuzeyde, yani Dersim'de gerek dini, gerek politik, gerekse tamamen feodal nitelikli bir önderlik henüz gerçekleşebilmiş değildi. Dışarıdan Seyit Rıza Dersim'in lideri gibi görülüyorsa da, aslında içteki durum ol-

dukça farklıydı. İçeride, birbirini boğazlamak için fırsat kollayan aşiretler vardı, ki Seyit Rıza'nın asireti de bunlardan biriydi. Şu var ki, Seyit Rıza, bu aşiret kavgalarında kendisi de bir taraf olmakla beraber, Zaza davasına olan inancıyla -ki Şeyh Sait Zaza Ayaklanması karşısındaki tavrı da bunu doğruluyor-, aşiretlerin aralarındaki geçimsizlikleri tekederek birleşmelerini yüreктen isteyen ve bu yolda büyük çaba sarfeden bir önderdi. Ve bu kararlı tutumuyla da, geleceğin Dersim'inin lideri olmaya adaydı. Fakat 1925'lerde ise, onun, Dersim'in geneli üzerinde herhangi bir liderliği henüz sözkonusu değildi.

Ayaklanma bastırılıp ayaklanma önderleri ve Kürt ileri gelenlerinin sürgün işleri tamamlandıktan sonra, 1925 Mayısında 3. Ordu Müfettişi Orgeneral Diyarbakırlı Kazım İnanç, Kolordu Kumandanı Korgeneral Naci Eldeniz, Elazığ Bölge Kumandanı General Kabataşlı Nurettin ve Naşit Uluğ, Dersim aşiretlerinin liderleriyle görüşmek üzere Hozat'a giderken Elazığ'dan geçerler. Bu geçiş esnasında, o sıralar Safa otelinde ağırılanmakta olan ağalar, heyetin yolunu keser, atlarının özengilerini öperek⁷¹ devlete bağlılıklarını bildirirler. Bu durumdan son derece memnun kalan heyet, keyifle Hozat'a gider. Fakat heyet üyeleri Hozat'ta umduklarını bulamazlar; Seyit Rıza dahil, Zaza aşiretleri reislerinin önde gelenlerinden hiç biri bu davete icabet etmez.

1925 yılı sonunda Dahiliye Vekaleti Müfettişi Hamdi Bey, Dersim'de incelemelerde bulunmakla görevlendirilir. İncelemeleri sonunda verdiği raporunda, Hamdi Bey şunları der: "Dersim,

Dersim aşiretlerini temsilen 1926'da Ankara'ya giden heyet.

Cümhuriyet için bir çıbandır, bu çıban üzerinde kat'i bir ameliyat yapılmalıdır. Son derece zeki, kurnaz ve derras olan Dersimli, hükümetin zayıf ve kuvvetli bulunduğuna göre müteceviz veya mutidir. Mektep açmakla, yol yapmakla, refahını temin yoluyla temdinlerine çalışmak hayal ü muhaldir. Şekaveti ağa, reis ve seyit teşvik eder. Dersim için süratle tedbir alınmalıdır. Silah toplanmalı, umumi tedip yapılmalı ve bu esnada hizmete koşanların harekâtında daima hile sezilmelidir. Silah toplandıktan sonra ağaları sürmeli, seyitleri sürmeli, halka toprak vermeli, müstahsili korumalı, Dersim'de boş yere iskan yapılmalı ve milli ideali aşılacak memurlarla 25 sene çalışmalıdır."72

1926'da, Diyarbakır valisi Ali Cemal (Bardakçı) Dersim'de incelemelerde bulunmakla görevlendirilir. Alevi gelenek ve göreneklerini çok iyi bilen, ve büyük bir olasılıkla kendisi de Alevi olan Ali Cemal, aynı yıl Dersim'e bir dostluk(!) gezisi düzenler. Gezisinde Dersim ileri gelenleriyle yaptığı görüşmelerde, kendisinin de Alevi olduğunu, Dersimlileri çok sevdiğini, Ermeni arazilerini Dersimlilere vereceğini, Dersim'de okullar açılarak Alevi gelenek ve göreneklerine göre öğretim yapılacağını, Koçkırililer hakkında da genel af çıkarılacağını söyleyerek, Zazaları, Dersim'i teslim etme yolunda ikna etmeye çalışır. Bu arada Seyit Rıza ile de görüşen vali, tutuklanmayacağı yolunda kendisine garanti vererek, onu, o sıralar Hozat'a gelmiş bulunan Umum Müfettiş İzettin ve Elazığ valisi Rıza ile görüşme konusunda ikna eder. Ertesi gün sözkonusu görüşme gerçekleşir. Görüşmede Mustafa Kemal'in Dersimlilere olan selamları iletilerek, övgü do-

lu sözlerle Dersimli Zazaların TC'ye sorun çıkarmamaları için ricada bulunulur. Seyit Rıza bu konuda herhangi bir söz vermez, fakat tutuklanmaz da; görüşme sonrasında adamlarıyla birlikte Hozat'tan ayrıлып Dersim içlerine çekilir. Vali Ali Cemal da Diyarbakır'a döndükten sonra hazırladığı raporunda yaptığı görüşmeleri anlattıktan sonra, Dersim'in alınabilmesi için, Dersim'de iş sahası açılmasını ve halkın Elazığ ve Malatya'daki ovalara yerleştirilmesini önerir.

Çok geçmeden Elazığ'a vali olarak atanan Ali Cemal, Dersim sorununun görüşmeler yoluyla çözümlenmesinden yanadır. Bu yüzden politikasını Dersimlilerle Ankara'yı birbirine ısındırma üzerine kurar. Tarafların birbirlerini sevmeleri, birbirlerine güvenmeleri için tüm becerilerini kullanır. Bu çabalarının arasında bir de Ankara ziyareti planlar. Dersim aşiret liderlerinden oluşacak bir heyetle yapılacak bu Ankara ziyaretinden büyük beklentileri vardır. Bu düşünceyle kolları sıvar. Çağrıyla Seyit Rıza gibi Dersim'de önder konumunda bulunan liderlerin çoğu ilgi göstermez. Ama yine de Ali Cemal, Doğu Dersim'den encümen üyesi işbirlikçi İbiş Zeki'nin de gayretleriyle, "Dersim Aşiret Liderleri" diye bir heyet oluşturmayı başarır.

Heyetin Ankara yolculuğu baştan sona son derece masraflı ve satafatlı geçer. Geçilen kentlerde en pahallı otellerde kalınır, orduveplerinde, otellerde balolar düzenlenir, vs... Fakat Ankara'da, o sıralar Nurtuk'un yazılmasıyla meşgul olduğu gerekçesiyle, heyet, Mustafa Kemal tarafından kabul edilmez. Onun yerine, onu temsilen Kazım Paşa ve İsmet Paşa heyeti kabul ederler.

Görüşmede karşılıklı sevgi ve saygı gösterilerinde bulunulur, karşılıklı iltifatlar yağdırılır. Birkaç gün de Ankara'da süren renkli bir hayattan sonra, heyet, halinden memnun olarak geri döner.⁷³

Ama Ali Cemal'in bu ve buna benzer girişimlerinin hiçbiri umulan sonucu vermez. Sonunda Ali Cemal, Dersim direnişinin Koçan aşiretinde simgelenmişini düşündür ve bu aşiretin imha edilmesiyle tüm Dersim'in teslim olabileceğini hesaplar. Bu amaçla hükümet nezdinde görüşmelerde bulunur. Nihayet 16 Eylül 1926'da hükümetten Koçan aşireti üzerine hareket düzenlenmesine ilişkin karar çıkar. Görev, Elazığ ve Havalisi Komutanı Muğlalı Albay Mustafa'ya verilir.

Bu arada Ali Cemal, ilişkili bulunduğu Doğu Dersim aşiretleriyle Hozat'ta bir toplantı yaparak Koçan aşiretine karşı düzenlenecek hareketin, Dersim'in selameti için olduğuna onları inandırarak, hareket süresince ordu birliklerini desteklemeleri konusunda kendilerinden söz alır. Bu toplantıdan sonra Ovacık'a giderek, Ovacık aşiretleriyle görüşür. Ovacık görüşmelerine katılan Arslan, Beytan, Pezgevrân ve Maksudan aşiretleri bir de kendi aralarında gizli bir toplantı yaparak Koçan çarpışmalarında ikili oynamaya karar verirler ve valiye işbirliği önerisini kabul ettiklerini bildirirler. Ancak Koçan aşiretine karşı koymak için çok miktarda silah ve cepaneye gereksinmelerinin bulunduğunu söyleyerek validen bu gereksinmelerinin teminini isterler.

Çok geçmeden Ovacık'a katırlarla çok miktarda silah ve cepane gönderilir.

Ovacıklılar el altından bu cepanenin tümünü Koçan aşiretine ulaştırırlar. Kendileri de Koçan aşiretine saldırıyor-muşçasına ordu birliklerini izlerler. Harekat süresince de Türk ordusundan aşırabildikleri her silahı ve ordunun öğrenebildikleri planlarını gizli yollardan Koçan aşiretine ulaştırırlar.

Harekata 10. Alay, 19. Alayın 1. ve 3. Taburları, 11. Alay, 12. Alayın 2. ve 3. Taburları, 16. Alaydan iki bölükle üç dağ bataryası katılırlar. Ovacık aşiretlerinin gizli yardımlarına, Şemkan ve Resikan aşiretlerinin açık desteğine rağmen, bu büyük askeri güç karşısında Koçan aşireti güç durumdadır. Bunun üzerine Seyit Rıza'dan yardım istenir. Seyit Rıza, Koçan aşiretine destek sözü verir, ve bunu ilan eder. Seyit Rıza'nın bu tavrı üzerine, ordu birliklerinin yanında Koçan aşiretiyle dövuşen aşiretler, Koçanlılara silah sıklıktan vazgeçerler. Koçan aşiretine destek veren aşiretler de Seyit Rıza'nın bu tavrı üzerine bu desteklerini daha da artırırlar.

Çatışmaların bir merhalesinde bir askeri birlik Amutka köyüne girer. Daha önceden boşaltılmış olan köyde, askerlerin kendilerine dokunulmayacağını sanan çok az sayıda köylü kalmıştı. Askerler köyde rastladıklarının bir kısmını öldürüp, bir kısmını da sürgüne göndermek üzere yanlarına alırlar. Bunun üzerine Koçan Zaza savaşçıları, Amutka baskınına gerçekleştiren askeri bölük üzerine bir karşı baskın düzenleyip bölüğün tamamını imha ederler.

Koçan hareketi şiddetli çarpışmalarla bir ay kadar sürer. Türk ordusunun üst üste uğradığı başarısızlıklar, cephe kumandanı ile Ali Cemal'in arasının açılmasına yolaçar. Kumandan, Ali Cemal'i

Zazaları korumakla suçlayarak durumu Ankara'ya bildirir. Ardından hareketin insiyatifini tamamen kendi üzerine alıp, Zazaların hepsini evlerine yollar. Onların yerine, Ovacık'a Erzincan'dan üç piyade alayı getirtir. Fakat bu kez de Ovacık aşiretleri gece baskınlarıyla Türk askerlerinden çok sayıda silah ve çok miktarda cepane ele geçirerek Koçan aşiretine ulaştırmaya başlarlar. Bu arada bir de uçak kaybına uğrayan Türk ordusu, sonunda Koçan aşireti karşısında güçsüzlüğünü kabul ederek kışlasına çekilmek zorunda kalır.

Bu yenilgi, Ankara çevrelerinde büyük bir paniğin yaşanmasına neden olur. Bu ara hakkında Ankara'ya ulaşan şikayetler dolayısıyla durumu sarsılan Ali Cemal, çok geçmeden Çorum Valiliği'ne atanır. Onun yerine, "Deli" lakabıyla ün yapmış olan Fahri Paşa, Elazığ'a vali olarak atanır.

Ali Cemal'in Elazığ'dan ayrılmasından sonra, onun görüşmeler yoluyla Dersim'i teslim alma şeklindeki politikası da rafa kaldırılır. Onun yerine, ta başından beri onun politikasıyla yarış halinde olan şiddet ve terör politikası, Deli Fahri'nin elinde işlemeye başlar.

Dersim'i zor yoluyla ele geçirme planları dahilinde olarak 1927'de Dahiliye Vekaleti'nde Vekil Cemil, Abdülhalik Renda, Adliye Vekili Esat Mahmut Bozkurt ve Genelkurmay Asbaşkanı Kazım Orbay'dan oluşan bir heyet Dersim konusu üzerinde çalışarak TC'nin Dersim'e hakim olabilmesinin yollarını araştırır. Daha sonra, yine aynı yıl, bu heyetin önerileri doğrultusunda Umumi Müfettişlikler kurulur. "Umumi Müfettişlikler, Kemalist otoritenin ülkenin her karışında kurulması için ça-

lışacak asker ve idari teşkilatları. Tabii ki, bu durum muvâcehesinde "Türkleştirmek", ırkçı politikaları uygulamak vazifesini de üstlenmişlerdi."⁷⁴

Birinci Umum Müfettiş, aslen Arap olduğu halde koyu bir Türkçü olarak tanınan Dr. İbrahim Tali (Öngören)'dir. İbrahim Tali, göreve başlar başlamaz, yetki alanı içinde bulunan Dersim'de incelemelere başlar. İncelemeleri sonunda Dersim'e ilişkin belli bir görüş sahibi olarak devlet mekanizmasını işletmeye başlar. Naşit Uluğ'un satırlarında ifadesini bulduğu şekliyle, İbrahim Tali'ye göre, "Dersim'de yirmi otuz senedir "tedip" görmiyen aşiret yoktu, fakat bu tediplerin hiç birinden müspet bir netice alınmamıştı. Tedipler esnasında ağalar yanlarına en emin silâhşorlarını alarak ya mağaralara, ya en sarp meşeliklere saklanıyorlar ve bunları bu coğrafya menaaati içinde bulmak mümkün olamıyordu. Aşiret uşaklarından birkaçı öldürülüyor, halkı kaçan köyler yakılıyor, birkaç sürü ele geçiriliyor ve nihayet komşu ve hasım aşiret ağalarından bir ikisi hükümet nezdindeki nüfuzlarını artırmak için birkaç zavallıyı yakalayıp, hükumete teslim ediyorlardı. Dersim'de böyle birçok tedipler olmuştu. Bazı kumandanların şiddetli hareketleri dillere destandı; fakat bütün bu şiddetli hareketler tesir bakımından devamsız ve nihayet mevzii olmaktan kurtulamamış, asker döndükten sonra, dağlardaki halk yerli yerine gelerek Dersim gene eski kılığını bulmuştu.

"Dersim'e giren kuvvet, her işi bitirerek, yani silahı ve suçluyu, ağayı, reisi ve seyidi alarak çıkmalıydı ki, yapılan

her ıslah hareketinin önüne geçen bu canlı ve cansız âmillerden Dersim temizlenmiş olsun!..”⁷⁵

Devletin Koçan yenilgisinden sonra ilk hareket önerisi 1930'da Erzincan valisi Ali Kemali'den gelir. Pülümür çevresinde Zaza aşiretlerinin hakimiyetinden rahatsızlık duyan Ali Kemali'ye göre, "tehlikeyi izale etmek, bu aşiretlerin mütemadi tecavuzatından kurtulmak için, -P. Avriyanofun dediği gibi- bu köylerin tedibi, bütün emvaliyle yakılıp dağıtılması lâzımdır.”⁷⁶

1930'da Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Zazaistan ve Kürdistan'a bir inceleme gezisi yapar. Paşa bu arada Erzincan'a da uğrayıp Erzincan ve çevresi hakkında vali Ali Kemali'den bilgi alır. Ankara'ya dönüşünde de gözlemlerini bir rapor halinde Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı'na verir. Raporunda, bölgenin nüfus dağılımından sözeden Paşa, Zazaların Türkler üzerindeki baskısından söz ederek, Zazaların baskı ve tehditlerinden yığınlaşma düşen bölgenin Türk nüfusunun hızlı bir şekilde bir Zazalaşma süreci içine girmiş bulunduğuna dikkati çeker. Bu olumsuz gelişmeyi önlemek için de, birçok yan önlemlerin yanı sıra, Aşgirik, Kürk, Dağbey ve Harsi köylerinin tedip ve tenkilini ister. Böylece Genelkurmay ve Hükümet arasında başlayan Pülümür diyalogunun sonunda Pülümür üzerine hareket düzenlenmesine ilişkin karar Hükümet'ten çıkar ve gereği yapılmak üzere Genelkurmay'a bilgi verilir. Bunu izleyen günlerde, 20 Ekim 1930'da Genelkurmay Başkanlığı, 9. Kolordu'ya hareket emrini verir.

Pülümür hareketiyle ilgili bu gelişme-

ler olurken, Zazaistan ve Kürdistan yönetim ve güvenliğinden sorumlu Birinci Umum Müfettişlik "Elazığ ili Nazımiye ilçesi dahilindeki Haydaran aşireti reisi Hıdır Ağa ile akrabası Kamer Ağa'nın bir süreden beri hükümetin emirlerine karşı açıkça muhalefet etmeleri, şuradan buradan gasbettikleri eşya ve hayvanları geri vermeyeceklerini küstahça ifade etmeleri ve bunların bu halinin geçen sene ilkbaharından beri devam etmesi sebebiyle o sıralar Pülümür bölgesinde yapılacak tedibatın etkisinden faydalanılarak Elazığ valisi eşliğinde 200 nizamiye, 100 sabit jandarma ile bir miktar milis verilmek suretiyle Nazımiye'ye gönderilmesini ve Pülümür tedibatını müteakıp Hıdır ve Kamer Ağaları ilkin uzaktan sıkıştırmayı, bundan bir sonuç alınmadığı takdirde, Elazığ'da emre hazır bulundurulacak tayyare filosu ile bu adamlara ait Taçino, Aşağı Dostanlar, Yukarı Dostanlar köyleri ile diğer gereken köylerin bombalanması suretiyle bu aşiretin tedibini lüzumlu görmüş ve bu hususu Genelkurmay Başkanlığı'nın onamasına arz etmiş ve bu teklif Genelkurmay'ca uygun karşılanmıştı.”⁷⁷ Böylece, Zazaistan'ın kuzeyinde küçük bir alanın, güneyden ve kuzeyden aynı anda başlayacak iki hareketle kısıp alınmasının planları yapılır. Fakat daha sonra, tam uygulama aşamasındayken, Elazığ valisinin yapacağı harekattan vazgeçilerek, tüm çalışmalar 3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Albay Rüştü'nün kuzeyden yapacağı hareket üzerinde yoğunlaştırılır.

Aralarında sivil Kürt milislerin de bulunduğu Türk birlikleri⁷⁸, Albay Rüştü'nün komutası altında karadan ve havadan saldırıya geçerler. Türk uçakla-

rının Aşgirik, Dağbey ve Kürk köyleri üzerinde yaptıkları uçuşlara, aşağıdan Abbasan, Keçelan ve Birman aşiretleri ateşle cevap verirler. Bunun üzerine hareket bu aşiretler üzerinde yoğunlaşır. Abbasan, Keçelan ve Birman aşiretlerinin güç durumunda olduklarının çevrede duyulması üzerine, Haydaran aşireti yardıma koşmak üzere yoğun bir hazırlık içine girerken, Demenan ve Yusufan aşiretleri de Türk askerlerine karşı güçlerini birleştirirler. Çok geçmeden sözkonusu aşiretler de hazırlıklarını tamamlayıp ordu birliklerine karşı saldırıya geçerler.

27 Ekim 1930'da Türk ordusu genel taarruza geçer. Dağbey ve Harsi köylerini tahribeder, Ağaateş ve Hasanali mezarlarıyla Abbasan aşiretine ait tüm yerleri yakar. Harsi ve Dağbeyliler, Hinzori mezarına, Aşgirikliler de Boz-baba dağına ve Mahmunut gediğine çekilerek direnmelerini sürdürürler. Çatışmalar sürerken, Türk birlikleri Aşgirik köyünü çevre mezarlarıyla birlikte bombalayarak tamamen yakarlar.

Türk ordusunun yakıp yıkmaya yoluyla yaptığı tüm tahribatlara rağmen, çatışmalarda Zazalar üstün güç durumundadırlar. Zazaların tek bir kayıp bile vermeksizin sürdürdüğü vur-kaç savaşı, ordu birlikleri içinde çok cana mal olur. Bu arada 11. Tabur, Tabur Komutanı Sırrı ile birlikte Zazalar tarafından teslim alınıp⁷⁹ silahlarına el konunca, Albay Rüştü durumun vehametini anlar ve hareketi yarıda keserek 31 Ekim'de Püllümür'e döner. Bunun üzerine, o sıra Ağrı savaşlarından yeni dönmüş olan Ömer Halis Paşa hareketin kumandasını üzerine alır.

Kısa zamanda Albay Rüştü kuvvetleri, Aşkale'de bulunan 7. Alay, Kağızman'daki 3. Tümen ve Ömer Halis Paşa'nın 7. ve 11. Alaylarından oluşan büyük bir güç oluşturulur ve hareket Ömer Halis Paşa komutasında 7 Kasım'da yeniden başlar. Birkaç gün süren çarpışmalardan sonra, Zazalar, mevzilendikleri Dağbey kayalıklarından 11/12 Kasım gecesi 7. Alayın 2. Taburu üzerine taarruza başlarlar. Şiddetli geçen çarpışmalarda iki taraf da büyük kayıplar verir. 3. Taburun da yardıma gelmesi üzerine, Zazalar geri, yine kayalıklara çekilirler. 13 Kasım'da ordu birlikleri karşı taarruza geçerek Zazaları kayalıklardan çıkmaya zorlarlar. Zazalar dövüşe dövüşe Kürk deresine çekilirler. Fakat dereye çekilmek Zazaların aleyhine olur. Derede sıkışıp kalan Zaza savaşçıları büyük kayıplar verirler. Fakat önemli bir kesimi, karlı havanın sağladığı avantajdan yararlanarak kuşatma hatları arasından sızarak çarpışma yerinden uzaklaşmayı başarır. Dere, ordu birliklerinin eline geçtiğinde derede canlı hiçbir Zaza yoktur. Böylece tüm Zaza savaşçıların öldürüldüğüne kanaat getirilerek Kürk köyü tamamen yakıldıktan sonra, kışın uygunsuz koşulları da gözönünde bulundurularak harekate son verilir... Ama gerçekte ise Kürk deresi Zaza savaşçılarının tamamını yutamamıştır tabi. "Ocakları söndürülen, yuvaları yıkılan, yurtları dağıtılan ve etrafa kaçan Kürtler (Zazalar, PİYA), müfrezenin avdetiyle beraber yerlerine dönerek zaten dört duvar ve bir örtüden ibaret olan kulübelerini tekrar yapmışlar ve hemen eskisinden farksız bir surette yaşamakta bulunmuşlardır."⁸⁰

Püllümür olayı, Dersim - Türkiye arasındaki havayı biraz daha sertleştirir.

Sertleşen bu havada TC'nin Dersimlilere bakışı, Naşit Hakkı'nın şu sözlerinde ifadesini bulur: "Dersimli, Dersim coğrafyasında bir şeydir. Dersimli o dağlardan uzaklaştı mı, Türkiye'nin her köşesinde onunla teker teker her vatandaş boy ölçüşebilir. Dersim'in önce tırnağını sökmeli, elindeki silahını almalı, başlarındaki zorbaları, zorba olabilecekleri ovalara çekmeli ve ondan sonra görmeli, Dersim'le Kayseri'nin bir farkı kalır mı?"⁸¹

1931 yılı sonlarında Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ve Jandarma Genel Komutanı Kazım Orbay, Zazaistan ve Kürdistan'ın bazı illerinde denetlemelerde bulunurlar. İçlerinde Birinci Umum Müfettiş Dr. İbrahim Tali, Karakomutanı General Kenan, Umum Müfettişlik Asayiş Müşaviri Şükrü Sökmenster ve Naşit Hakkı'nın da bulunduğu heyet bu arada Dersim'de de tetkiklerde bulunur. Tetkikler sonucu, Dersim direnişinde önder konumunda olan kişilerin Seyit Rıza, Haydaran aşiretinden Kamer ve Hızır oldukları tespitinde bulunarak edindikleri diğer bilgilerle Ankara'ya dönerler.

Hükümetin Dersim sorunu ile ilgili kararı artık bellidir: Dersim silah zoruyla teslim alınacak... Bundan sonra yapılan tüm çalışmalar bu amaca yönelik olarak planlanıp hayata geçirilmeye çalışılır. Öncelikle, 1934'te, geçen sayıda biraz ayrıntılı olarak değindiğimizden burada yeniden anlatma gereğini duymadığımız 2510 sayılı Mecburi İskan Kanunu, TBMM'nden çıkar ve hemen uygulanmaya başlanır.

1935'te Başbakan İsmet İnönü, büyük fetih hareketi öncesi durumu yerinde

incelemek üzere Dersim'e gider. Dersim'deki incelemelerini tamamladıktan sonra Erzincan'a geçer ve oradan Ankara'ya döner. Ankara'ya döner dönmez, Dersim sorunuyla ilgililenmek üzere Kazım Orbay ve Abdullah Alpdoğan'ı görevlendirir. İki komutan hemen Dersim'e gidip yeniden incelemelerde bulunarak Ankara'ya dönerler. Onların önerisi doğrultusunda 25 Aralık 1935'te 2884 sayılı Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun hazırlanarak Meclis'e sunulur. Kanun, TBBM'nde onaylandıktan sonra, 2 Ocak 1936 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girer.

Kanunun bazı maddeleri şöyledir:

Madde: 1. Tunceli vilayetine ordu ile irtibatı baki kalmak ve rütbesinin selâhiyetini haiz bulunmak üzere korkomutan rütbesinde bir zat Vali ve Kumandan seçilir.

Vali ve Kumandan usulü veçhile Milli Müdafaa Vekaleti'nin muvafakati alınmak şartıyla Dahiliye Vekili'nin inhası ve İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tayin olunur.

Bu Vali ve Kumandan teşkil edilen Dördüncü Umumi Müfettişliğin de Umumi Müfettişidir.

Madde: 2. Vali ve Kumandan vilâyet umur ve muâmelatında ve vilâyet memurları hakkında, vekillerin kânunen hâiz oldukları bütün selâhiyetleri haizdir.

Vali ve Kumandan lüzum gördüğü takdirde vilayeti teşkil eden kaza ve nahiyelerin hudud ve merkezlerini değiştirir ve keyfiyeti Dâhiliye Vekâleti'ne

bildirir.

Madde: 3. Bu vilayetin Kaza Kaymakamları ve Nahiye Müdürleri usulü dairesinde Milli Müdafaa Vekaleti'nin muvafakatı alındıktan sonra Vali ve Kumandan'ın inhâsı ve Daâhiliye Vekili'nin tasvibi üzerine karamnâme ile ve orduyla irtibatları baki kalmak şartıyla muvazzaf subaylardan dahi tayin olunabilir.

Bunların ve vilâyet kadrosunda iş gören subayların hak ve kıdemleri mahfuzdur. Buradaki hizmetleri askeri hizmetten sayılır ve maaşları rütbelerine göre Milli Müdafaa Vekilliği bütçesinden verilir.

Madde: 7. Vali ve Kumandan lüzum gördüğü belediyelerde reislik vazifesini kaymakamlara ve nahiye müdürlerine verebilir.

Madde: 9. Cumhuriyet muddeiumumileri hazırlık tahkikatında hâkimlerin haiz oldukları selâhiyetleri kullanırlar.

Madde: 31. Vali ve Kumandan emniyet ve asayiş noktasında lüzumlu görürse vilâyet halkından olan ferdleri ve aileleri vilâyet içinde bir yerden diğer yere nakletmeye ve bu gibilerin vilâyet içinde oturmalarını menetmeğe selâhiyetlidir.

Madde: 33. İdam hükümlerinin Vali ve Kumandan tarafından te'cile lüzum görülmediği takdirde infazı emrolunur.

2884 sayılı kanunla birlikte bir yasa daha Meclis'ten çıkar: 2885 sayılı "Yeniden Dokuz Kaza ve Beş Vilâyet Teşkiline ve Bunlarla Otuziki Nahiyeye Altı Kadrolar Hakkında Kanun". Bu ya-

sayla da, Dersim yerine yeni kurulan Tunceli Vilayeti'nin yönetsel yapısı belirlenir. Yasanın yönetsel bölümüyle ilgili 9. Maddesi şöyledir: "Erzincan vilayetine Püllümür kazasıyla, Elaziz vilayetine Nazımiye, Hozat, Mazgird, Ovacık, Pertek, Çemişkezek kazalarından teşekkül etmek üzere Tunçeli Vilayeti kurulmuştur... İcra Vekilleri Heyeti'nce görülen lüzuma göre bu vilayetin merkezi şimdilik Elaziz kasabasıdır."

Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun uyarınca, Koçkiri Ayaklanması'nı kanla bastıran Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın kurmay subayı ve damadı, yukarıda da adını andığımız Korgeneral Taşköprülü Abdullah Alpdoğan, geniş yetkilerle yeni kurulan Tunceli Vilayeti'ne vali-komutan olarak atanır. Alpdoğan 1 Şubat 1936'da Elazığ'a giderek, Dördüncü Umum Müfettişliği görevinin yansıra Tunceli Vali-Komutanlığı işlerini de yürütmeye başlar.

Alpdoğan yeni görevine başlarken, Dersim'de de özellikle Seyit Rıza'nın üstün gayretleriyle, adımı direniş cephesi diyebileceğimiz belirli bir cephe de oluşmuştu artık. Seyit Rıza, Baxtiyaran, Koçan, Kureyşan, Yusufan ve Demenan aşiretleriyle kararlı bir ittifak oluşturmayı başarılmış durumdaydı. Bu ittifakı sürekli kılmak için, Seyit Rıza, Kureyşan aşiretinden Aliyê Gaxi, Demenan aşiretinden Civê Kej ve Yusufan aşiretinden Qemer Axa, Hayvori köyündeki ziyarette bir araya gelerek kutsal olarak bilinen sudan içip, sonuna dek mücadele edeceklerine dair yemin ettiler.

Alpdoğan, öncelikle el altından Seyit

Rıza ile anlaşmanın yollarını arar. Ona Elazığ ovasında geniş bir arazi, Elazığ içinde çok sayıda dükkan, ve çok büyük miktarda para teklif eder. Fakat Seyit Rıza, "Gözlerimi burada açtım, burada ölmek istiyorum!" diyerek Dersim'den çıkma önerisini rededer.

General Alpdoğan'ın görevi Dersim'i teslim almaktı. Bu görevi başarabilmek için de gereksinime duyduğu tüm yetkilere sahipti... Dersim içlerinde yol, köprü, kışla ve karakol yapımı, Dersim'e girip yerleşebilmenin ilk koşulu olarak görülüyordu. Bu amaçla ilk anda Dersim'de kullanılmak üzere bütçeden 4 milyon lira ayrıldı.

Kamuoyuna yansıyan şekliyle bu 4 milyon lira Dersim'in kalkınması amacıyla yönelik olarak bütçeden ayrılmıştı. Ama gerçekte asıl amaç ise Dersim'de bir fetih hareketinin alt yapısının oluşturulmasından ibaretti. Zaten daha sonraki yıllarda yayımlanan resmi nitelikli açıklamalar da bu görüşümüzü kanıtlar mahiyettedir. Örneğin, paranın bütçeden çıkışını izleyen dört yıl içinde Dersim'de bina olarak 9 kışla (Pülümür, Nazımiye, Mameki, Sin ve Ovacık'ta), 5 hükümet konağı (Nazımiye, Mameki, Hozat, Ovacık ve Pertek'te), 6 karakol (Daznik, Hakıs, Seyithan, Tüllük, Karaoğlan ve Amutka'da) ve 8 okul (Nazımiye, Mazgirt, Şahsık, Türüşmek, Dervişcemal, İncik, Türktanır ve Ovacık'ta) yapılır.⁸² Bu yapılardan kışla, karakol ve hükümet konakları tamamen bir işgal gücünün tutunma ve yerleşme noktaları mahiyetindedirler. Okullar ise, Cumhuriyet sonrası başlayan ve 1930 sonrası hızlanan Türkleştirme politikasının yaşama geçirilmesinin ötesinde bir şey ifade etmiyor.

Dersim işgal edilecek, işgalci devlet askeriyeye, polisiye, memuruyla Dersim'e yerleşecek ve okullarda Türk eğitimi ve Türklük propağandasıyla yetiştirilen Zaza çocukları Türklüğe sempati duyan, hatta Türk olduklarını söyleyebilen bir kuşak olarak Dersim'in sömürge statüsünün devam etmesinde devlete yardımcı olacaklardı. Bütün hesaplar bunun üzerine kurulmuştu, 4 milyonun asıl esbâb-ı mucibesi de bundan ibaretti... Ayrıca bu yapıların yanı sıra Dersim'in içinde bir takım yol ve köprülerin yapılmış olması da bu gerçeği değiştirmez. Çünkü bu yol ve köprülerin yapımının da halk hizmetiyle en ufak şekilde bir ilgisi yoktur. Zaten aslında devletin böyle bir iddiası da yoktur. Devletin yarı-resmi kaynaklarına göre, yol ve köprü yapımlarındaki tek amaç, "Dersim'in içine girip yerleşmek"tir.⁸³

Dört milyon liranın bütçeden çıkışından hemen sonra imar işlerine geçildi. İlk elde Pertek köprüsü, Pertek - Hozat yolu üzerinde Singeç köprüsü ve Elazığ - Pertek - Hozat - Pülümür yolunun yapımına başlandı. Bu arada Pülümür ve Ovacık'ta birer kışla ve hükümet konağının da temelleri atıldı.

Dersim içinde ilk karakol Kahmut'ta, ikinci karakol da Sin'de kuruldu. Kahmut karakoluyla ulaşımı sağlamak amacıyla da Pah ile Kahmut arasında Harçık suyu üzerinde bir asma köprü yapıldı.

İmar faaliyetlerinin asıl amacı, yukarıda da belirttiğimiz gibi, büyük fetih hareketinin ön koşullarını hazırlamaktı. Ama yapılan propağandalarda ise bu çalışmaların Dersim'i kalkındırma ama-

cına yönelik olduğu söyleniyordu. "Genel Müfettiş, her hafta Dersim'in bir köşesine gidiyor, devletin yerleşeceği zamana kadar halka öğüt vererek"⁸⁴ onları sahte vaatlerle oyalamaya çalışıyordu. Fakat ne zaman ki "Müfettişlik, zemini hazırladığına kani olunca, halktan devlete itaat etmesini istedi."⁸⁵

Hazırlıkların böylesine alabildiğine hızlandığı bu dönemde, Mustafa Kemal de, Dersim'e ilişkin buyruğunu Meclis kürsüsünden açıklayarak çalışmalarını biraz daha çabuklaştırır. Mustafa Kemal, 1936 yılında Meclis'i' açış konuşmasında, bu tarihten 11 yıl önce Dahiliye Vekaleti Müfettişi Hamdi Bey'in raporunda yer alan ifadeleri anımsatır-casına, şunları der: "Dahili işlerimizden en mühim bir safha varsa o da Dersim meselesidir. Dahilde bulunan işbu yarayı, bu korkunç çıbanı, ortadan temizleyip koparmak ve kökünden kesmek işi her ne pahasına olursa olsun yapılmalı ve bu hususta en acil kararların alınması için, hükümete tam ve geniş salâhiyetler verilmelidir."

Yani Hamdi Bey'in raporundan bu yana hazırlanagelen bir senaryo vardı. Mustafa Kemal, bu sözleriyle artık senaryonun sonunun yaklaşmakta olduğunu haber veriyor ve oyunda yeri olan herkesi kesin bir dille görev başına çağırıyordu.

Dersim için hazırlanan bir fetih senaryosuydu. Bu senaryonun içinde yakma, yıkma ve katliamlar dahil her türlü insanlık suçu mevcuttu. Senaryonun özü bu olunca, Dersimlilerin tepkisi de kuşkusuz büyük olacaktı. Yani büyük bir riskti Abdullah Alpdoğan'ın göze aldığı. Riski asgariye indirmek için

de, Hükümet'ten fetih kararı çıkıncaya kadar -ki genel saldırı ondan sonra başlayacaktı- Dersim'i silahsızlandırması gerekiyordu. Bunu yaparken de, sorunu silâhla çözmeden yana olmadığı şeklindeki intibâat da sürekli canlı tutulmalıydı.

Bu düşünceyle Dersim'in her yanında silâh ve vergi toplama çalışmalarına hız verildi. Fakat bu iş de sandığı gibi kolay ve gürültüsüz olmuyordu. Gidilen birçok köyde, askerler ya kimseyi bulamıyor, ya da birilerini buldukları halde ellerindeki silâhları alamıyorlardı. Bu nedenle büyük çaplı olmasa da zaman zaman bazı yerlerden silâh seslerinin duyulduğu da oluyordu. Ama iki taraf da son derece temkinliydi; küçük yöresel olayların genel bir çatışmaya dönüşmemesi için iki tarafta da gayret sarfediliyordu.

Bu silâh toplama hareketlerinden birinde, silâh ve vergi toplama amacıyla Yusufan aşireti üzerine gönderilen askeri birlikten birkaç asker, yoksul bir kıza tecavüz eder. Bunu haberi alan aşiret reisinin oğlu Fındık, askeri birliğe hücum ederek, birliği aşiret bölgesinin dışına sürer. Olay kısa zamanda Dersim'in her yanında duyulur ve halkta askere karşı zaten varolagen öfkeyi bir kat daha artırarak yeni olayların patlak vermesi için bir kıvılcım olur.

20/21 Mart 1937 gecesi, Pah bucağı ile Kahmut bucağını birbirine bağlayan Harçık deresi üzerindeki tahta Singeç köprüsü, Demenan ve Haydaran aşiretleri tarafından yakılır. Ve hemen ardından, köprü ile Kahmut arasındaki telefon hattı tahribedilerek karakola bas-kın düzenlenir.

Bu köprü yakma ve hat kesme eylemlerinin yankısı büyük olur. Ankara çevreleri bu eylemleri Dersim'de ayaklanmanın başladığının bir işareti olarak değerlendirirler. Bu nedenle hareket kararının bir an önce Hükümet'ten çıkması için çalışmalarını hızlandırılar.

Abdullah Paşa'nın korktuğu, Dersimlilerin, katliam senaryosunun farkına varıp zamansız bir ayaklanmaya girişmeleriydi. Böyle bir başkaldırı, Paşa'nın başarısını epey güçleştirebilirdi. Çünkü Dersimlilerin elinde halen çok sayıda silah vardı, ve zaten hükümetten beklenen karar da henüz çıkmamıştı. Bu nedenle, artık Dersim sorununda tek muhattap olarak görülen Seyit Rıza ile bir diyalog başlatarak Dersimlileri oyaltmayı denedi. Dersim sorununu barışçı yollarla çözümlmek ve bu nednele kendisiyle görüşmelerde bulunmak isteğini Seyit Rıza'ya bildirdi. Seyit Rıza, Dersim'de bir savaşın başlamasına zaten karşıydı. Çıkacak olan bir savaş, öncelikle Zaza memleketinde olacaktır, ve dolayısıyla en büyük zararı da Zazalar görecekli. Bu nedenle Alpdoğan'ın teklifini kabul etti, ve gerekli ön görüşmeleri yapmak üzere oğlu Bra İbrahim'i Hozat'a gönderdi.

Bra İbrahim, Hozat'ta kaymakam Kazım'la yaptığı görüşmeleri tamamlayıp köyüne dönerken, geceleyin Kırgan aşireti mıntukasında Sin köyünde bir eve konuk olur. Fakat gece uyurken ev sahibi tarafından öldürülür.⁸⁶ Bra İbrahim'i öldüren kişi hemen Hozat'a giderek durumu kaymakama bildirir ve orada bir askeri birlikte koruma altına alınır... Bu haberin duyulması üzerine, Seyit Rıza, 26 Nisan 1937'de adamlarıyla beraber gelip köyün karşısında

1937 YILINDA YAPILAN TUNCELİ TENKİL HAREKATINA DAİR BAKANLAR KURULU KARARI GAYET GİZLİDİR K A R A R

4 Mayıs 1937

Başvekâlet
Kararlar Müdürlüğü
Sayı:

Son günlerde Tunceli'de vukua gelen hadiselere dair raporlar 4.5.1937 tarihinde Atatürk'ün ve Mareşal'ın huzurları ile tetkik ve mütalaa edilerek aşağıdaki sonuca varılmıştır:

1. Toplanan kuvvetlerle Nazımiye, Keçizeken (Aşağı Bor), Sin, Karaoğlan hattına kadar, şedit ve müessir bir taarruz hareketi ile varılacaktır.

2. Bu defa isyan etmiş olan mıntukadaki halk toplanıp başka yere nakil olunacaktır. Ve bu toplanma ameliyesi de köylere baskın edilerek hem silah toplanacak, hem bu suretle elde edilenler nakledilecektir. Şimdilik (2000) kişinin nakli tertibatı hükümetçe ele alınmıştır.

Mülâhaza:

Sadece taarruz hareketiyle ilerlemekle iktifa ettikçe isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silah kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar vermeyecek hale getirmek, köyleri kamilen tahrip etmek ve aileleri

uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür.

Not: Malatya'dan ve Ankara'dan gönderilen kuvvetlerin cepheye vasıl olmaları ve cephedeki kuvvetlerin ufak tefek talimleri ve istirahatları ve bundan başka Diyarbakır'dan gelecek taburun tanzimi, bütün bunlar düşünülerek bir hafta sonra yani 12 mayısta ileri harekete başlanabileceği anlaşılmaktadır.

Not: Paraya acımaksızın içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lazımdır.

Aslı gibidir

İmzakarargah kurar, köyü ve karakolu tehdit ederek, suçlunun bulunduğu yerdere getirilip kendisine teslim edilmesini ister. Aynı günün gecesi de Sin köyünün Hozat'la irtibatının dağ yoluyla yapılmasını sağlamak amacıyla açılmış olan Askisor karakolu da Zazalar tarafından basılırken, Harçik suyunun doğusunda ve Pah'ın kuzeyinde bulunan 9. Seyyar Jandarma Taburu Suvari Bölüğü'ne karşı da şiddetli bir saldırı düzenlenir.

Böylece, gereksinme duyduğu gerekçeleri elde edebilen Hükümet, 4 Mayıs 1937'de, iki yıl sürerek onbinlerce Zaza'nın kurşunlanarak ya da evlerde, mağaralarda yakılarak şehid olmasıyla; bir o kadarının yerinden yurdundan edilerek batıya sürülmesiyle; Zazaların bu güzelim beldesinin yakılıp yıkılarak viraneye çevrilmesiyle sonuçlanacak olan Tunceli Tenkil Harekati'na ilişkin kararı onaylar. Bu, Zaza tarihine geçen kanlı bir karardır ve Zazalar tarafından hep böyle anılacaktır.

- S O N -

- 62) *Piya, amor 11, s. 27*
- 63) *Naşit Hakkı, Derebeyi ve Dersim, Ankara 1931, s. 22-23*
- 64) *Naşit Uluğ, Tunceli Medeniyete Açılıyor, İstanbul 1939, s. 70*
- 65) *Ömer Kemal Açar, Tunceli - Dersim Coğrafyası, İstanbul 1940, s. 19*
- 66) *Naşit Uluğ, a.g.e. s. 203*
- 67) *Naşit Uluğ, a.g.e. s. 203*
- 68) *Dersim'deki bu yaşantı bize Deylemlilerin Deylemistan'daki yaşantısını anımsatıyor. Deylemliler, XII. yüzyıla dek Hazar Denizi'nin güneyindeki dağlık Deylem bölgesinde varlıklarını sürdürmüş, bölgenin İran-öncesi halklarındanlardır. Zazalarla akrabalıkları ciddi olarak tartışılan Deylemliler, VII. yüzyıldan itibaren ülkelerini sürekli olarak İslam, Fars ve Türk ordularına karşı korumak zorunda kalırlar. Bu direniş yılları süresince, batıya doğru göçler birbirini izlerse de Deylem'de hayat 1256'da Moğol istilasına dek sürer. Moğolların yakıp yıkarak harabeye çevirdikleri Deylem'in enkazları arasından canını kurtarabilen son Deylemliler de, yine batıya göç ederek ülkelerini Moğol istilacılara bırakırlar. İşte bu Deylemlilerle Dersimli Zazaların yaşam tarzları arasında büyük bir benzerlik vardır. Bu insanlar da içte birbirleriyle dövüşürken, dışarıya karşı sürekli birlikte hareket ederek düşmanlarının Deylem'e girmesini engellerler. Tarımsal üretimle hemen hemen hiç ilgilenmez, dağlarda hayvan besler, ve asıl geçimlerini ise çevrede yaptıkları soygunlarla sağlardı. Derler ki, komşu bölgeler halkları, yani Gilanlularla Mazenderanlular, bu soygunlardan öylesine bezmişlerdi ki, Deylem dağlarının kendi bölgelerine açılan geçülerine kalın duvarlar örerek Deylemlilere karşı doğal engeller oluşturmaya çalışırlardı...*

- 69) Naşit Hakkı, a.g.e. s. 28
70) M. Nuri Dersimi, bu gücü 2000 kişi olarak kaydederse de (bkz. Dr. Vet. M. Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep 1952, s. 169), bu rakam bize biraz abartımlı görülüyor. Ama yine de Seyit Rıza'nın, hatırı sayılır bir güçle Hozat üzerine yürüdüğü de muhakkaktır.
71) Naşit Uluğ, a.g.e. s. 141
72) Naşit Uluğ, a.g.e. s. 142
73) Naşit Uluğ, a.g.e. s. 152
74) Yeni Nesil Gazetesi, 4 Haziran 1989
75) Naşit Uluğ, a.g.e. s. 144
76) Ali Kemali, Erzincan, Tarihî, Coğrafi, İktisadî, Etnografî, İdari, İhsaî tekkikât tecrübesi, Resimli Ay Matbaası T. L. Şirketi 1932, s. 167
77) Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, TC. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, seri No: 8
78) Ali Kemali, a.g.e. s. 168; Dr. Vet. M. Nuri Dersimi, a.g.e. s. 256
79) Dr. Vet. M. Nuri Dersimi, a.g.e. s. 257
80) Ali Kemali, a.g.e. s. 171
81) Naşit Hakkı, a.g.e. s. 74-75
82) Ömer Kemal Ağar, a.g.e. s. 35

- 83) Naşit Uluğ, a.g.e. s. 152
84) Naşit Uluğ, a.g.e. s. 154
85) Naşit Uluğ, a.g.e. s. 154
86) Bra İbrahim'in öldürülmesinin arkasındaki gerçek halen karanlıktadır. Ama günümüzde konu üzerinde çalışanlar arasında en yaygın görüş, Bra İbrahim'in, Abdullah Alpdoğan'ın emriyle ve Hozat kaymakamı Kazım'ın tertibi sonucu öldürüldüğü şeklindedir. Fakat Abdullah Alpdoğan'ın o sıralar bir oyalama taktiği uygulamakta olduğu gözönünde bulundurulursa, böylesine bir uygulama içindeyken, Seyit Rıza'nın oğlunu öldürmenin sonuçlarını göze alabileceği bize pek inandırıcı gelmiyor... Öte yandan, devlete yaranıp bir takım çıkarlar sağlamak düşüncesiyle, ev sahibinin bu işi kendi inisiyatifıyla yapmış olabileceği varsayımı bize aklı daha yatkın gibi görülüyor. Hem katilin askeri koruma altına alınmış olmasını da yadırgamamak gerekir; kendi inisiyatifıyla de yapmış olsa, büyük bir Zaza savaşçısını ortadan kaldırmış biri olarak, devletin nezdinde elbetteki önemli bir yere sahip olacak ve korunacaktır. Bu durumun yadırganacak herhangi bir yanı yok b i z c e .

Not: "1937-38 Dersim Zaza Ayaklanması'nın Tarihsel Kökenleri" adlı çalışmamızı ayaklanmanın kendisine dek getirip, sözlerimizi tam bu aşamada noktaladık. Biz istiyoruz ki, çalışmanın bundan sonraki bölümünü de okuyucularımızla birlikte tamamlayalım. Bu amaçla da tüm okuyucularımıza şu çağırışı yapıyoruz:

1- Ayaklanmayla ilgili olarak bilip duyduğunuz her anıyı, her veriyi, elde edebildiğiniz her fotoğrafı, her belgeyi bize ulaştırın. Bize ulaştırdığınız malzemenin kaynağını belirtmeyi de unutmayın.

2- Yaşlılarımız, bizimle geçmişimiz arasında köprü kuran en değerli hazinelerimizdir. Yaşlılarımız bizi terketmeden siz onlara gidin. Ayaklanmayla ilgili bildiklerini anlatmalarını rica edin. Eğer sakınca görmezlerse seslerini banda alın ve fotoğraflarını çekin.

Böylece el ele vererek, herkesten önce bizi ilgilendiren bir ayaklanmanın en doğru şekilde kamuoyuna yansıtılmasını sağlayacağız. Bu, bugünün kuşağı olarak bize düşen tarihsel bir görevdir. **HAYDİ GÖREV BAŞINA!..**

Zazaistan'da Neler Oluyor?..

Rapor

5.9.1990 günü saat 21.30 sıralarında Dicle Kurudere köyü Cemalağa mezarında, kendi evine 200 metre mesafede öldürülen Hüseyin Akaslan resmi makamlarca gerek televizyon gerekse basında, çatışmada ölen bir P.K.K militanı olarak tanıtıldı.

Ayrıca daha inandırıcı olabilmesi için haber, toplam 5 P.K.K.'lı militandan dördünün kaçtığı, bir kişinin ise ölü olarak ele geçirildiği, şeklinde belirtildi. Ölü ele geçirilen militan ise Hüseyin Akaslan'dı. Heyetimizce yapılan incelemede, olayın kamuoyuna sunulduğu tarzda cereyan etmediği, Hüseyin Akaslan'ın gece evine giderken pusuda bekleyen devlet güvenlik güçlerince öldürüldüğü tespit edildi. Adı geçen Hüseyin Akaslan'ın akli dengesinin yerinde olmadığı yakınları tarafından (kardeşi Şükrü Akaslan) ifade edilmekte ve ekteki 10.9.1990 tarihli Elazığ Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hastanesinden alınan rapor bunu doğrulamaktadır.

Ayrıca öldürülen Hüseyin Akaslan'ın yarı felçli olduğu ve ancak değnek desteğiyle yürütebildiği heyetimizce yapılan incelemeden anlaşılmıştır.

Olay yerine otopsi için gelen Dicle'deki doktorlar ve diğer sağlık mensupları şahsı daha önce tanıdıklarından ismiyle teşhis edince, o anda heyette görevli Albay, "Biz sizi buraya şahitlik yapmak için getirmedik." diyerek, tutanakları kendi doğrultularında hazırlamışlardır.

Hüseyin Akaslan'ın açık kimliği:

Soyadı: Akaslan

Adı: Hüseyin

Baba Adı: Ali

Ana Adı: Zübeyde

Doğum Yeri: Dicle

Doğum Tarihi: 10.10.1953

Nüfusa kayıtlı olduğu yer: Diyarbakır ili Dicle ilçesi Çelebi Mahallesi

İşbu rapor başkanlığımdaki, İ.H.D. Diyarbakır Şubesi İnsan Hakları İhlalleri İzleme Komisyonu üyelerinden oluşan bir heyetle yerinde yapılan incelemede hazırlanmıştır. 13.9.1990

Av. Hüseyin ÖLMEZ

Mordemê Mı Sayder Beg

HESE

Rozê ez ve Mem'ira
şime çeyê Hem'i.
Ma ke çeyê Hem'idevime,
ju mordemê mı, nameê ho
Sayder Beg, telefon kerd.
Mı natra eyde eve
Zazaki qeseykerd.

Asme kote werte, nêkote,
ez zovina zu sukede
raste Hem'i bine.
Hem'i va ke:
Mordemê tu Sayder Beg
a roze zof qariyo!
Seveta tu va ke,
"Ala cıra perske, ey ça
mıde Zazaki qeseykerd,
u vano, yanê ez peyser mendo,
coka Tırkki nêzonon ço"*

(*) Ey eve Tırkki nia vato:

"Hele sen ona bir sor, o
benimle neden Kürîça konuştı,
o zan edir, ben geri kalmış,
coka Tırkçe bilmirem?"

No Çı Halo?

Zerweş SERHAD, CEM

Dest destê sariyo
Heta keydê Homa'yo
Heq heqê Zaza'yo
Heme cadı vajiyo

*Hawar hey hawar
Derd u kulê ma tı vaj
Dost u dışmeni biyê haj
Hewna ma bol bem mahtaj*

Roniştê cemati
Vanê derdê welati
Ma pêro helaki
Jewbê qandê welati

*Hawar hey hawar
Derd u kulê ma tı vaj
Dost u dışmeni biyê haj
Hewna ma bol bem mahtaj*

Her, herê veriyo
No ver, verê deriyo
Dewr, dewrê Dımili'yo
Xapeyayış peynido

*Hawar hey hawar
Derd u kulê ma tı vaj
Dost u dışmeni biyê haj
Hewna ma bol bem mahtaj.*

DERSİM'O, WAY DERSİM'O

Valox:

Garip ŞAHİN

Qasetra qaydkerdox :

BRA

Koura, way koura, koura, koura
Qori bime koura, koura, koura
Axau teverkeme, waya mı, kıla mı
Hêgaura, dewura, dewura, dewura
Kergana, way kergana, kergana, kergana
Cigera ma, kergana, kergana, kergana
Vana, kergana marê, waya mı, kıla mı
Awa Munzur'i dermana, dermana, dermana
Munzur'o way Munzur'o, Munzur'o, Munzur'o
Munzur zaf isyankaro, waya mı, kıla mı
Dısmenê zalımano, waya mı, kıla mı
Dermanê ma Muzur'o, Munzur'o, Munzur'o

Koura, way koura, koura, koura
Hevali yenê koura, koura, koura
Zalımu geverkene, waya mı, kıla mı
Suku cenê dewura, koura, wclatura
Kergana, way kergana, kergana, kergana
Cigera mı, kergana, kergana, kergana
Vanê, kergana marê, waya mı, kılama
Awa Dersim'i dermana, dermana, dermana
Dersim'o, way Dersim'o, Dersim'o, Dersim'o
Dersim zaf isyankaro, waya mı, kıla mı
Dısmenê zalımano, waya mı, kıla mı
Hevalê ma Dersim'o, Dersim'o, Dersim'o
Koura, way koura, koura, koura
Garip Şahin, koura, koura, koura

Bayraxa sure, waya mı, kıla mı
Berzkeme, way koura, koura, koura
Kergana, way krgana, kergana, kergana
Cigera ma, kergana, kergana, kergana
Vanê, kergana marê, waya mı, kıla mı
Awa Munzur'i dermana, dermana, dermana
Munzur'o, way Munzur'o, Munzur'o, Munzur'o
Munzur zaf isyankaro, waya mı, kıla mı
Dısmenê zalımano, waya mı, kıla mı
Hevalê ma Munzur'o, Munzuro, Munzuro
Dersim zaf isyankaro waya mı, kıla mı
Hayalê ma Dersim'o, Dersim'o, Dersim'o.

Zazaların Tek ve Ebedi Dostları

Remê BİR

Ortadoğu'nun geçmişine baktığımızda tarihin hiçbir döneminde Zazalara gerçek bir dost elinin uzanmadığını görüyoruz. Bitlisi döneminden günümüze kadar kendilerine uygulanan asimilasyon ve soykırım politikası karşısında Zazalar hep direnmiş ve ayaklanmışlardır. Bu direnme ve ayaklanmalar esnasında malesef dostlarımızdan ve yahut dost görünenlerden herhangi bir yardım görmedik, aksine, onlar çok defa sömürgeci güçlerle ilişkiye girerek Zazalara saldırdılar. Bu yüzden Zazalar kendilerine gerçek dostu doğada aramışlar ve Zazaistan'ın dağlarına sığınmışlardır. Dağlarımız bize hiç ihanet etmedi, her zaman kollarını bize açtı ve bize sürekli güç ve cesaret verdi.

Şimdi Zazaların ulusal mücadelesi gündemdedir. Onun için bugünlerde herkes bizim dostumuzmuş havalara giriyor. Bunlardan hangisi dost? Türklere gelince: Yüzyıllarca güzel memleketimiz Zazaistan'ı sömüren ve kanımızı emen bunlar değil midir?.. Ya Kürtler? Siz onların şimdi "ağabey" havalara bakmayın. Onlar hem Ermeni soykırımında hem de Zaza ayaklanmalarında hep devletin yanında yer aldılar. Yarın Kürdistan'ı kurarlarsa bizim halimiz ne olur, diye düşünüyorum. Bence yine dağlarımızın yolu görünecek bize. En iyisi, şimdiden örgütlenip Türk sömürgeciliğine karşı mücadele verelim, yarının şartlarına da örgütlü olarak girelim. (Not: Türkler ve Kürtlerle ilgili olarak burada söylediklerim, bu halkları yönetenleredir. Yoksa, Türk ve Kürt halkını kendimize kardeş ve dost olarak görüyor, onların bize karşı düşmanca duygular içinde olabileceklerine inanmıyoruz.)

Ko Honikê Yê Hesran'i?

Zerweş SERHAD

Honiko verê keyi
Çetino derdê zeri
Na keyneka yê Hesran'i
Xo şanena, bejni bari

Serê cı heştêş seri
Heskena zeydê veri
Ez veyndanase, bêyri
Bêaşnawê teyr u turi

Nameyê cı Bewran'a
Zey zereji veyndana
Şan u şewra nêvana
Ez wesbanê to dana

Ko honikê yê Hesran'i
Zeriyâ mî to da cıwani
Karkerdoxa ma şıwani
Xasek u rında Kewani.

Na Keynaya Cordî Yena

Arêkerdox:

Zerweş SERHAD

*(Not: Temamê na deyr mî nêsa cayêdî
qeydkera. Qandê coy kemayina cı mî
xo hetra kerd tamam. Wa wendoxê mî
qısır nêweynê. Ek wendoxandê ma het
waryantê na deyr estê wu ek murê bırı-
şê, semedê kulturdê xelqê ma xızme-
têdo zaf gird kenê... Z.S.)*

Keynê ma şım no dere
Surik banca to sere
Ez veyndana, bê zere
Vengê xo bid tembure

Na keynaya cordî yena
A xo fiş fiş şanena
Rınd u 'ari viynena
'Esl u cısnî ramena

Kokwêro, kokê to wa bêro
Refê xorta ravêro
Vengê to yeno deyrro

Bew azminra pêro hewro.

QESEBEND

Zazaki - Tırkki

axwe; aw: su
asme; aşmî; meng: ay
asme kote werte, nêkote: araya
bir ay girdi girmedî; aradan bir ay
geçti geçmedi
asmen; azmin: gök
bari: ince
beg: bey
bejn: güzel vücut
bejn barî: selvi boylu; güzel uzun
boylu
berveno: ağlıyor
bew: bak
bêçik; gışt; engışt: parmak
bêsol; hisol: tuzsuz
bişnaw; bîşesne: işit; duy
biyo nêbiyo: olmuş olmamış; doğ-
muş doğmamış
bol; zaf; zof: çok
çek: silah
Demên; Demenan; Demenu: Zaza
direnişlerinde büyük kahramanlıklar
göstermiş Dersimli bir Zaza aşireti
dare kewî: yeşil ağaç
dızda onciun, son: gizlice (çekilip)
gidiyorum
domone seyî: yetim çocuklar
domone sowl: bebek; süt bebeği;
süt çocuğu
ez radîne: ben istiyorum, arzu ediyoy-
rum
ez tora bon hast: ben seninle barı-
şıyorum
ez wesbanê to dana: ben seni övü-
yorum; ben senin iyi yanlarını söy-
lüyorum
fetellun; geyrena: geziyorum; dola-
şıyorum
geves: kötü
gilê becîkunê ma: parmaklarımızın
ucu
golig; golik: at, eşek, inek gibi ev
hayvanlarının yavrularına verilen

genel ad.
hande ke; fiendî kı: o kadar ki
hast: barışık; iyi geçinme durumu
Hemilka: Amerika
heştês; deş u heşt: on sekiz
her: eşek
heri: eşekler
heskena zeydê veri; ju virêniyi
haskena: eskisi gibi seviyorum
hini; inî: çeşme
hira; hera: geniş
indî; neka: şimdi
kar u gure; kar u bar: iş-güç; uğ-
raşlar
kartol: patates
kere: (Hesran muntıkasında bazı köy-
lerde;) dağ
kergane; qînor: çıban
ko; ka; kani; kuyo: hani?
qariyo; qahriyayo: kızmış
qeleblayme: sıkıştk (boş bir yere
sıkışmak, doluşmak anlamında)
qılancık: karga
namey cı Bewran'a; name dae
Bewran'a: Onun adı Bewran'dır (bew-
ran: sözcük anlamı, güvercin)
natra: bu yandan
nêskiya; nêşka; nêsa: yapama-
dın, beceremedin anlamlı bir yardım-
cı fiil
milçike; miriçik: serçe
mordem; merdim: insan; kişi, akra
ba
lewe: yan
oca; oza; ewza: orada
pelg; per: yaprak
peyser: geri; gerisin geri
poşt: paştî; pastî: sırt
Pulemuriye: Pülümür ilçesi
raştî: gerçekten; sahiden; doğrusu; ha-
kikaten
raurze; werzê: kalkın

refê xortan: gençler kafilesi
reqs: dans, oyun
ronışto cemat; cemat nısto ro:
cemat oturmuş
roşt; roşn: ışık
rozê: bir gün; gütün birinde
sembile; sel: sepet
şan; son: akşam
serb: için
sevete.....; serva.....; qan
dê.....: .....için (ör. seveta tu:
senin için)

soder: sabahleyin; gündüzün
sosine: sümbül
suke; suk: şehir
fadayenî: çevirmek; döndürmek
taê: bazı
teyna; tenya: yalnız; sıf
tom; tal: acı (erik acısı... biber acı-
sı: tun)
velkunê mı kena pırtley:
böbreklerimi parçalıyor
zera bele: safra kesesi
vindena: bekliyor (dişil)
zovina; zovî; zōv: başka

BİZ

alevîsiyle, sünnîsiyle

Gümüşhane'den Adıyaman'a

Sivas'tan Bitlis'e

ÜÇ MİLYONLUK

BİR HALKIZ

A L F A B E

ZAZAKI	IPA	KÜRDKI	TIRKKI	'EREBKI
a	[a]	a	a	آ
b	[b]	b	b	ب
c	[dʒ] [dz]	c	c	ج
ç	[tʃ] [ts]	ç	ç	چ
d	[d]	d	d	د
e	[ə]	e	e	ه
ê	[e]	ê	-	هه
f	[f]	f	f	ف
g	[g]	g	g	غ
x	[x] [v]	x	ğ	هه
h	[h]	h	h	هه
h̄	[h̄]	-	-	هه
i	[i]	i	i	ا
î	[i]	î	i	ا
j	[ʒ]	j	j	ا
k	[k] [c]	k	k	ک
q	[q]	q	-	ک
l	[l] [ʎ]	l	l	ل
m	[m]	m	m	م
n	[n]	n	n	ن
o	[o] [ɔ]	o	o	و
p	[p]	p	p	پ
r	[r] [ɽ]	r	r	ر
s	[s]	s	s	س
ş	[ʃ]	ş	ş	ش
t	[t]	t	t	ط
u	[u]	û	u	و
ü	[ɯ]	u	ü	و
w	[w]	w	v	و
v	[v]	v	-	و
y	[j]	y	y	ی
z	[z]	z	z	ز

(W. E. D. Allen - Paul Paulovich Muratoff, *Caucasian Battlefields*,
Cambridge 1953. Türkçe basım: *Kafkas Harekâtı*, Ankara 1966, s. 14, 385)

"DERSİMLİ ZAZALAR,
TAMAMEN, KÜRT OLMAYAN
YERLİ UNSURLARI TEMSİL EDERLER.
BUNLAR DAHA ESKİ BİR NESLE
MENSUPTURLAR."

"TARİH BOYUNCA,
DERSİM MINTIKASINDAKİ
ZAZA KABİLELERİ,
ÖN ASYA'NIN EN ESKİ İRK NESLİNİ
TEMSİL ETMEKTEDİR."